

UMBRAI LAURA

A SZÉKESFŐVÁROSI KÖZPONTI LISZTHIVATAL AZ I. VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN*

A huszadik század első évtizedére a tömegek élelmiszerellátásának megszervezése az egyik legjelentősebb és legösszetettebb kérdéskörre vált. A világháború kitörésével a probléma újabb színezetet kapott. A hadviselő országoknak a hadszíntér és a hátszín között kellett (jellemzően utóbbi rovására) megosztaniuk a rendelkezésre álló élelmiszerforrásokat.

A háború által előidézett kivételes viszonyok természetes következménye volt az áruhiány és az azt kísérő áremelkedés. A hadsereg elvonta a földekről a munkáskezet,¹ miközben felduzzasztott létszámával jelentős keresletet támasztott, növelve az áruhiányt és az árakat² a városi piacokon. A lakosság számára az importlehetőség beszűkülése miatt is egyre kevesebb áru érkezett Budapestre, a felvásárlás pedig még inkább gerjesztette a drágulást. A közvélemény mindezek miatt egyre sürgette az állami beavatkozást, ami csakhamar tüneti kezelésként,

* A tanulmány az MTA Prémium posztdoktori kutatói program támogatásában a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében végzett munkám alapján született.

1 *Hajdú Tibor – Pollmann Ferenc: A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918.*, Budapest, 2014. 163. p. (a továbbiakban *Hajdú – Pollmann*, 2014.); *Bódy Zsombor: Élelmiszer-ellátás piac és kötött gazdálkodás között a háború és az összeomlás idején.* In: *Háborúból békébe: A magyar társadalom 1918 után.* Szerk.: Bódy Zsombor. Budapest, 2018. 151–194. p. (154.)

2 A hadsereg szükségleteit nem valamely állami szerv, vagy kizárólag erre hivatott hadi szállítók biztosították előre megállapított mentrend és meghatározott ár mellett, hanem a konjunktúrát éppen meglovagló, sokszor az adott kereskedelmi ágba frissen belevágó elemek, akik egymásra licitálva, végső soron a lakosság rovására emelték az árakat. Lásd pl. Folkusházy Lajos jelentése a drágaságról a Közigazgatási Osztály ülésén. A Budapesti Központi Segítő Bizottság Közleményei. A Fővárosi Közlöny (A továbbiakban FK) melléklete 6. sz., FK.1914. október 30. 4. p.

ármaximálások³ bevezetésében öltött testet.⁴ Mindezzel azonban az áremelkedések valódi okát, az áruhiányt nem tudták megszüntetni. Így a legtöbb európai nagyvároshoz hasonlóan, a budapestiek ellátásának biztosítása, illetve a szűkös készletek igazságos elosztása érdekében a jegyrendszer bevezetéséhez és annak fokozatos kiterjesztéséhez folyamodott a kormányzat. A lakosság arányos ellátásának megszervezéséhez pontos képet kellett szereznie az országos készletekről, hogy annak ismeretében dönthessenek egyes cikkekre vonatkozóan az export tevékenységet korlátozó kontingensek bevezetéséről, a szabott áron történő rekvirálás elrendeléséről, illetve a már említett jegyrendszer bevezetéséről.

-
- 3 Az első országos ármaximálásra 1915 márciusában, a gabona- és kukoricaliszt tekintetében került sor az 1114/1915. ME. rendelettel. Ezt követte júliusban a búza, a rozs, a kétszeres, az árpa és a zab árának maximálása. 1915 szeptemberében a kormányzat felhatalmazta a városokat, hogy saját területükre vonatkozólag is maximálhassák az árakat olyan termékek esetén, amelyek helyzetét az országos rendeletek még nem rendezték. Ennek nyomán 1915 szeptemberében Budapesten maximálták a kenyér és a zsemle árát is. Ez utóbbival kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a sütőiparosok a lisztet ekkor már csak a főváros útján szerezhették be, és a kenyeret is csak Budapest határain belül értékesíthették. Helyi rendelet tiltotta meg ugyanis a mezőgazdasági termények, lisztneműek és egyes mezőgazdasági terményekből előállított ipari cikkek kivitelét. A Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) bővelkedik olyan kihágási ügyekről szóló iratokban, amelyek liszt vagy kenyér engedély nélküli kiszállításáról számolnak be. Lásd: A tanács jelentése a közélélmezés állapotáról FK 1915. október 5. 1896–1897. p.; A VIII. ügyosztály felterjesztése a szállítási igazolványok ügyében kiadott 4551/1915. ME rendelet kiterjesztésére a tengelyen való szállításokra, 1916. január 16. BFL IV.1407.b (=Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai, Tanácsi ügyosztályok központi irattára) 4993/1916-VIII. isz. (14/1916-VIII. lev. sz.)
 - 4 Az országos ármaximálás mellett a városok is kaptak jogot helyi maximális árak megszabására, ami azonban kétélű fegyver volt. Hiszen amint egy-egy cikk árát megszabták, az rögtön más településen keresett magának kedvezőbb értékesülési módot. Ezért a helyi ármaximálás csak „gyorsan romló” áruk esetén hozhatott eredményt. Ilyen árucikk volt a kenyér, a tej és a jég. A főváros ezért 1915 júliusától „félhivatalos” megoldást választott, és felhívta a vásárcsarnokok igazgatóját, hogy az érdektelt szakkörök bevonásával szervezzen meg egy ártájékoztató és árelenőrző bizottságot, hogy legalább a vásárcsarnoki árak esetén megállapítsa az aktuálisan elfogadott árakat. Természetesen a nyilvánosságra hozott árjegyzékek nem értek fel az ármaximálásokról hozott állami rendeletek erejével, de a piacokon mindenképpen gátat szabtak a féktelen áremelkedésnek, valamint a rendőrségnek is hivatkozási alapot szolgáltathattak az árdrágítók szembeni fellépésre, és ezáltal a feketepiac visszaszorítására. Lásd: A tanács és a népélélmező bizottság együttes jelentése a közélélmezés állapotáról a közgyűlésnek, FK 1915. október 5. 1897. p.

Budapest lisztellátottsága

Az élelmiszercikkek ára általában a gabona, illetve a liszt árán keresztül a kenyér árához igazodott. A kenyérszemesekről egymás után eltűnő élelmiszercikkek pótlására a burgonya mellett a kenyérféleségek voltak a legnépszerűbbek, a liszt biztosítása a lakosság számára elsőrendű kérdés volt. A főváros lisztellátottságát azonban a háború elejétől meghatározta a készlethiány és a drágaság⁵. Mindkettő azt eredményezte, hogy a magánkereskedők által irányított gabonaellátás helyét mindinkább átvegye a központosított hatósági ellátás.⁶ Így a gabona-ellátottság szempontjából is kiszolgáltatottabbá váló Budapest a saját beszerzései mellett egyre inkább az állami rekvirálásokból a lakosoknak juttatott szűkös és csak részletekben érkező gabonamennyiségre volt utalva. Ilyen körülmények között a kétes eredményű helyi ármaximálások mellett mindinkább a takarékoskodás újabb formája, a kevert lisztek alkalmazása⁷ került előtérbe a város háborús köz-élelmezési stratégiájában.

- 5 A gabona áremelkedése az 1913. évi rossz termésre, valamint a gabona és a liszt ára között mutatkozó aránytalan különbségre, a „*spannungra*” vezethető vissza. Ez utóbbi a világháború előtti évtizedekben mindig 12 K körül mozgott, a háború kitörésekor azonban hirtelen 20-22 K-ra ugrott, a hadsereg fokozott igényei, és annak speciális vásárlási gyakorlata miatt. Folkusházy Lajos jelentése a drágaságról a Közgazdasági Osztály ülésén. A Budapesti Segítő Bizottság Közleményei, FK melléklete 6. sz., 1914. október 30. 10. p.
- 6 Kezdetben a főváros nagyobb élelmiszervezetek beszerzésével próbált gondoskodni a lakosság ellátásáról, miközben az állam is megkezdte a maga felemás rekvirációs politikáját. 1915 januárjában a kormány létrehozta a rekvirált búza átvételére és szétosztására az Országos Gazdasági Bizottságot, amely elvileg maximált áron, (gyakorlatban az önkéntes beszállítóknak prémiumot ajánlva) maga is árfelhajtóként működött. 1915 júniusában pedig azzal a céllal jött létre a Haditermény Rt, hogy beszerezze, tárolja és forgalmazza a háború folytán közérdekből szükségessé váló mezőgazdasági terményeket. Az OGB feloszlata 1917. augusztus 8., BFL IV.1407.b. 82582/1917-VIII.isz. (1221/1917-VIII.levt. sz.; Szabó Ferenc: Háborús idők köz-élelmezési tanulságai. In: Közgazdasági Szemle, 1915. 221–244. p. (237.); Budapesti Közlöny, 1915. 139. sz. június 17. 8–9. p.; Hajdú – Pollmann, 2014. 163.; Egry Gábor: Kukoricakenyér, pacal és vizezett tej. Ellátás és fogyasztás az első világháború idején. I.: Háborús mindennapok — mindennapok háborúja. Magyarország Nagy Háborúja — ahogy a sajtó látta 1914-1918. Szerk.: Kaba Eszter, Budapest 2017. 291–313. p. (305-306.)
- 7 Így a búzaliszt mennyiségét az egyelőre még olcsóbb szurrogátumok (árpa, majd kukorica) hozzákeverésével tudták növelni. Ezeket a főváros szabott áron osztotta szét a pékek között, és a Községi Kenyérgyár is átállt a kukoricakenyér gyártására: A Közélelmezési Bizottság ülése, FK 1914. november 13. 2763. p.; Bódy Tivadar hozzászólása: FK 1915. február 12. 291. p.; Póthírdetmény a tengeri liszt árának megállapítása iránt, FK 1915. március 5. 382. p.; Umbrai Laura: Mit evett Budapest? A főváros élelmezéspolitikájának kialakulása és működése az

Tanulmányok

1915 elején három csoportba osztották a forgalomban lévő lisztekét, majd áprilistól főző- és kenyérlisztre redukálták a lakosság számára árusított lisztféleségeket.

1. táblázat A forgalomban lévő liszt-típusok (1915. január)

Elnevezés	Tartalom	100 kg ára 1915 január- jában
<i>Nem kevert lisztek</i>		
nullás/fehér vagy finom tész- taliszt*	100% búza	68 K 68 f
árpaliszt	100% árpa	44 K 18 f
kukoricaliszt	100% kukorica	44 K 32 f
burgonyaliszt	100% szárított burgonya	42 K
rizsliszt	100% rizs	44 K 32 f
<i>Kevert lisztek</i>		
főzőliszt**	70% ketteliszt és 30% árpaliszt	58 K 46 f
kenyérliszt	50% búza-, 50% árpaliszt	46 K 16 f
kenyérliszt	50% búza-, 50% burgonyaliszt	45 K 07 f
kenyérliszt	50% búza-, 50% rizsliszt	50 K 07 f
teljes liszt	50% búza-, 50% árpaliszt	47 K 10 f
teljes liszt	50% búza-, 50% kukoricaliszt	47 K 17 f
teljes liszt	50% búza-, 50% burgonyaliszt	46 K 01 f
teljes liszt	50% búza-, 50% rizsliszt	51 K 01 f
kevert rozsliszt	50% rozs-, 50% árpaliszt	44 K 12 f

első világháború éveiben. In: 1916 A fordulat éve? Tanulmányok a Nagy Háborúról, Budapest, 1917. 267–301. p. (297.)

Elnevezés	Tartalom	100 kg ára 1915 január- jában
kevert rozsliszt	50% rozs-, 50% kukoricaliszt	44 K 28 f
kevert rozsliszt	50% rozs-, 50% burgonyaliszt	46 K 01 f
kevert rozsliszt	50% rozs-, 50% rizsliszt	48 K 12 f

- * A boltok előtti tolongás már ekkor mindennapos volt, de — mint utóbb kiderült —, az emberek a 0-s lisztért álltak sorba. „Amióta a 0-s liszt árusítása be lett szüntetve, a közönség a kenyér és főzölisztet is kisebb mértékben vásárolta, az egész lisztárúsító akció ezeken a területeken leredukálódott 40–50%-kal.” [idézet helye?] A 0-s lisztet 1915 szeptemberétől lehetett újból vásárolni, illetve ekkortól megint elérhető lett a régi, 2-esnek nevezett, nem kevert, elsősorban főzésre használt liszt és a többi 3-6-os elnevezés alatt futó, egyéb keverék anyagtól mentes, tiszta liszt típus is. A rendelkezésre álló lisztfajták mennyiségét az éppen alkalmazott kiörlési arány határozta meg. Például 85%-os kiörlés esetén 15% finom, 20% főző- és 50% kenyérlisztet termeltek a malmok. A lakosság egyébként ezekben a hetekben szabadul meg a kukoricakenyértől is, és innentől félbarna kenyeret is maximum 25% rozsliszt hozzáadásával állíthattak elő. A kenyérsütési és a lisztkeverési szabályok azonban a háború alatt sokszor változtak meg, például 1917 tavaszán ismét kukoricakenyeret evett a lakosság. Folkusházy a Közélelmezési Bizottság ülésén: FK 1915. április 9. 683. p.; Hirdetmény az új örlésű finom tésztaliszt és főzöliszt forgalomba hozataláról, FK 1915. augusztus 13. 1613–1614. p.
- ** A főzöliszt új fogalom volt. A főzés céljára kétféle liszt volt forgalomban. A hivatalosan főzölisztnak elnevezett kevert liszt 0-s liszt és árpaliszt keveréke volt, ezt azonban a kórházak részére tartották fenn. A lakosság viszont főzöliszt elnevezés alatt 50% kukoricaliszttel vegyített 0-s lisztet kapott az üzletekben. Lásd: Mi a főzöliszt? FK.1915. március 16. 517. p.

Forrás: Hirdetmény a lisztnek legmagasabb áráról, FK. 1915. február 28. 1. p.

A kevert liszt meghonosítása nem tett szert népszerűsége. Korábban a rozssal kevert búzaliszt a szegényebb rétegek eledele volt, a takarmánynövényként ismert kukorica pedig kifejezetten idegen volt a budapesti gyomornak. „A kukoricaliszt nem olyan, mint a búzaliszt, nagyon hamar megkeseredik, és csak úgy lehet eltartani, ha folyamatosan forgatják, ezért ki kell osztani [mielőbb –UL] a közönségnek.”⁸ Nem csak a budapesti pékek, hanem a Községi Kenyérgyár

8 A főváros százezres példányszámban nyomtatta ki a kukoricalisztet népszerűsítő recepteket tartalmazó kiadványát: Salgó József hozzászólása a lisztkérdéshez, FK 1915. március 5. 391. p.; Közélelmezési Bizottság ülése, Uo. 384. p.

számára is bukás volt a kukoricalisztből készített kenyér, amely végül bekerült a fővárosiak legkellemetlenebb háborús emlékei közé.

A mindennapokban addig, amíg nem alakult ki a lisztellátás megszokott rendje, a lakosságnak komoly nehézségeket okozott a lisztszükséglet beszerzése. „Vannak olyan malmok, amelyek lisztárúsítással foglalkoznak, ott ezrekre menő tömegek állnak, pl. a Soroksári úton, órákig ott állnak, és végül nem kapnak lisztet.”⁹ A liszt elosztása sokáig az iparosok között sem volt egységes. „Aki a hadseregnek szállít, az kap utalványt a lisztre, de ő kétszer annyit kér, hogy a privát embereknek is szállíthasson, és így egyesek a többiek rovására kedvezőbb helyzetben vannak. És ha van is utalványa valakinek, a malmok megtagadják a liszt kiadását, így be kell szüntetni az árusítást.”¹⁰ De a fogyasztási szövetkezetek sem voltak jobb helyzetben. „Nem tudtunk Budapesten öröltetni, mert a malmok azt mondták, hogy nincs liszt. Kénytelenek voltunk a vidéki malmokhoz fordulni, néhány vagon lisztet innen ügynök útján sikerült is beszerezni, de a kormányrendelettel megállapított maximális árnál jóval drágábban a métermázsa keveretlen finom tésztliszt nagyban vásárolva 76K 90f... míg ennek a maximális ára 68K 68f... De nem lehet liszthez jutni, ezért nagy veszteségek árán, de beszereztük tagjainknak a lisztet és adjuk 73 K-ért.”¹¹

A lakosság lisztellátásának biztosítása érdekében Budapesten 1915. május 16-án bevezették a lisztjegyrendszert, amely alapján fejenként havi 6 kg (napi 20 dkg) főzõliszt járt,¹² ugyanakkor a kenyérjegy bevezetése egyelőre még mellőzhető maradt.¹³ „A lisztkártyákra valószínűleg nem csak pár hónapig lesz szükség, még jóval a háború utáni időkben is fenn kell majd tartani, amíg rendes állapotok nem állnak megint elő.”¹⁴

9 Herz Lajos hozzászólása a közéletmezés ügyéhez, Uo. 387. p.

10 Kraemer József hozzászólása, Uo. 392. p.

11 A Magyar Köztisztviselők Fogyasztási Szövetkezetének beadványa: BFL IV.1407.b. 9576/1915-VIII.isz. (59/1915-VIII. lev. sz.)

12 A lakosság csak főzõlisztet vásárolhatott, a kenyérliszt pékek számára volt fenntartva. Kenyeret viszont csak olyanoknak árusíthattak a pékek, akik a vásárláskor fel tudták mutatni a budapesti lisztjegyüket. A közéletmezési bizottság ülése FK.1915. május 14. 920. p.

13 1916 januárjában már 24 dkg fejadaggal számolva vezették be az új liszt- és kenyérfogyasztási igazolványok rendszerét: Az újabb liszt és kenyérjegy használatának szabályozása, FK 1916. január 28. 172. p.

14 A Közéletmezési Bizottság ülése FK 1915. április 9. 684. p.

A Liszthivatal felállítása és feladatai

A jegyrendszer bevezetésének feladatával a tanács a Statisztikai Hivatal igazgatóját, Thirring Gusztávot bízta meg, gróf Festetics Géza alpolgármester felügyelete mellett.¹⁵ Thirring nevéhez fűződik a fővárosi jegyrendszer kialakítása, illetve az elosztási rendszer működtetése érdekében vezetésével alakult meg a Központi Liszthivatal.¹⁶ A gyakorlati teendők ellátásának érdekében a várost 125 alkerületre osztották, amelyek élén helyi lisztbizottságok szervezték meg a lakosság lisztellátását a mindennapokban.¹⁷ A lisztbizottságokat a fővárosi fenntartású elemi iskolák épületeiben helyezték el, vezetésüket az iskolák igazgatóira bízta, akik a lisztbizottságok tagjait a községi iskolák tantestületéből jelölték ki. A tanítók feladata lett az összeírások alkalmával a lisztjegyre jogosultak számbavétele. Minden budapesti lakos jogosult volt lisztre, de csak az kapott közülük lisztjegyet, akinek már elfogytak a tartalékai.¹⁸ A lisztellátás megszervezése érdekében tehát fel kellett mérni a lakosság lisztkészleteit, ezért 1915 májusában népszerűírás tartottak.¹⁹

-
- 15 Thirring Gusztáv 1906–1926 között töltötte be a Statisztikai Hivatal igazgatói pozícióját. Bizottsági előterjesztés a liszt utalvány-rendszer életbeléptetésével felmerülő költségekkel kapcsolatban, FK 1915. április 23. 777. p.; A főváros élelmézésére szolgáló kenyér és liszt fogyasztásának utalványozási rendszer mellett való szervezése, FK 1915. május 7. 881. p.
- 16 A Központi Liszthivatal a Szervita tér 8. sz. alatt, a Bachruch-féle bérház III. emeleti bérlet helyiségeiben kapott elhelyezést. A fő feladata a helyi lisztbizottságok munkájának összehangolása, ellenőrzése, utasításokkal és nyomtatványokkal való ellátása volt. Ez állapította meg a beküldött házljástromok alapján a lisztbizottságok aktuális lisztmennyiség-igényét, kiutalta a kereskedőknek lisztfogyasztásuk alapján a kontingenst, de ellátta liszttel a város területén kikötő hajók személyzetét is. Utasítás a lisztellátás körüli teendőkről, FK 1915. május 14. 929., 933. p.; *Buziássy Károly*: Budapest Statisztikai Hivatal háromnegyedszázados fejlődése, Statisztikai Közlemények 100. Budapest, [1946] 77. p.
- 17 1915 őszén már 136 lisztbizottság működött a város területén: A Budapesti lisztjegyek bevezetése, BFL IV.1407. b. 38070/1915-VIII. isz. (552/1915-VIII. lev. sz.); Előterjesztés a főváros közlélmézéséről, FK 1915. október 5. 1890. p.
- 18 Utasítás a lisztellátás körüli teendőkről, FK 1915. május 14. 931. p.
- 19 Az összeíró lapokat a főváros kötelékében tartozó altisztek juttatták el a házakhoz, majd a ház-mesterek osztották és töltették ki az íveket. A kiosztás alkalmával rögtön nehézség adódott „minthogy a főváros területén létező épületekről hivatalos nyilvántartás nem létezik, és a főváros részletes felvételei alapján kellett a házjegyzéket elkészíteni, melyben ezért — különösen a város külső részeiben — hiányok fordulhatnak elő.” A lakóknak két példányban kellett kitölteni az említett íveket, amelyeket már a területért felelős tanítók gyűjtötték vissza. Ekkor történt meg a lakosság tájékoztatása is arról, hogy a lakóhelyük alapján melyik lisztbizottsághoz tartoznak, amit azután a kapualjban kiszögelt táblácska is hirdetett. Az összesítéseket követően

A helyi lisztbizottságok munkája két részre oszlott. A legtöbb munkanapon a beosztott tanítók egymást váltva hármassával tartottak ügyeletet, hogy intézhessék a lakosság lisztjegyekkel kapcsolatban felmerült problémáit.²⁰ A munka dandárja mindig a hónap elején zajlott. Ilyenkor írták meg a kiosztási jegyzékeket, borítékolták be házanként a jegyeket, hogy a következő napon az előkészített borítékokat a tanítók a számukra kijelölt házakban személyesen kézbesítsék a lakóknak történő jegykiosztást végző házmestereknek. Ezután történhetett csak meg a kiosztási jegyzékek összesítése, majd az elszámolás elkészítése.²¹

A lisztjegy kézhezvételét követően a lakos tetszése szerint megválasztott liszt-, vagy fűszerkereskedőhöz ment, és nála vette át az esedékes lisztadagját. A kereskedőknek a szigorú nyilvántartás mellett összegyűjtött jegyeket²² naponta kellett a helyi liszthivatalhoz benyújtani, amely azután a napi jelentések kíséretében a központi liszthivatalba továbbította azokat. A kereskedők a helyi liszthivatalon keresztül kapták meg — az előző héten beszédett jegyek alapján — a következő hétre szóló utalványukat, amit a kijelölt malmokban tudtak beváltani. A malmok naponta jelentették aktuális lisztkészletük nagyságát az utalványozó irodának, amely azt figyelembe véve utalta a malmokhoz a kereskedőket.²³

A végiggondolt rendszer ellenére akadtak nehézségek. Sokan számoltak be tolongásokról a malmok előtt, amikor 3-400 kereskedő is megjelent lisztért, akiknek például azért kellett várakozni, mert még nem volt megfelelő mennyiségben kikeverve a liszt.²⁴

1916 elején a 1915. december 31-i 4586/1915. ME rendelet alapján a kenyér-és lisztvásárlást országosan is hatósági jegyekhez kötötték, lényegesen korlátozva

május 13-án kezdetét vette az első lisztjegy kiosztás. A lisztjegyek kiosztásához és az azzal kapcsolatos munkákhoz munkaerő kirendelése, FK 1915. május 7. 883. p.; Budapest székesfőváros közösségének liszttel való ellátása — gróf Festetics Géza alpolgármester körlevele, Uo. 887. p.

20 Utasítás a lisztellátás körüli teendőkről, FK 1915. május 4. 933. p.

21 Az előkészítés és a jegyek kiosztása napján mindig szünetelt a tanítás, a pedagógusok ilyenkor napi 6 K-s díjazásban részesültek. Az ügyelet ellátásáért ugyanakkor nem járt fizetség, ezért ott folyamatosan váltották egymást a tanítók, az előkészítés munkálataiban az egész tantestület részt vett. A jegykiosztás természetesen az iskolai szünetek alatt is folytatódott, amire a tanítók önként jelentkeztek: Májustól szeptemberig fogatosítandó kenyérbizottsághoz szükséges székesfővárosi elemi iskolai tanítók kirendelése, FK 1916. május 26. 1031. p.

22 Az előírás értelmében a jegyeket úgy kellett csomagolni, majd lezárt borítékokban leadni, hogy mindegyikben azonos számú, összesen 85 kg lisztre szóló jegy kerüljön.

23 Pénzügyi bizottság ülése — Bódy Tivadar tájékoztatása a lisztjegyrendszer működéséről, FK 1915. április 27. 828. p.; Utasítás a lisztellátás körüli teendőkről, FK 1915. május 14. 933. p.

24 Pénzügyi bizottság ülése, FK 1915. 27. 827. p.

a vásárolható mennyiséget. Ezzel párhuzamosan elhatározták a lakossági liszt-készletek összeírását is, és bevezették azt a pótjegyrendszert, mely alapján az őstermelők nagyobb fejadagban részesülhettek. A kormányrendelet határozta meg azt is, hogy az egyes törvényhatóságok kölcsönösen érvényes liszt és kenyérjegyeket állapítsanak meg.²⁵

A lisztelosztás újabb rendszere Budapesten, a liszthivatalok feladatának kibővülése

Az újonnan (1916. január elején) bevezetett liszt- és kenyérjegyek minden hétre 28 szelvényt tartalmaztak, ezek rublikáit csak a megjelölt héten lehetett érvényesíteni. Egyszerre több szelvényt is be lehetett váltani, de az csak akkor volt érvényes, ha azt a kereskedő maga vágta le a jegytömbről.

A rendelet értelmében 1916. január 10-én Budapest lakosságának körében ismételtén lisztösszeírást tartottak.²⁶ A kétszázézer háztartást érintő összeírás érdekében lakásonként lisztösszeíró íveket osztottak ki, amelyeket a családfőnek, illetve ha az albérlő külön háztartást vezetett, akkor az albérlőnek is ki kellett töltenie.²⁷

1916 nyarára az eredetileg csak a lisztjegyek kiadására alapított, alig egy éves múltat maga mögött tudó lisztbizottságok feladatai megsokszorozódtak.²⁸ Amellett, hogy a lakosság lisztellátottságának kérdését folyamatosan figyelemmel kel-

25 Kenyérjegyrendszer életbeléptetése: FK 1916. január 11. 66–67. p.

26 A lisztösszeírás eredményének megismeréséig, tehát január 10–29. között minden budapesti lakos megkapta a lisztjegyet, azon túl viszont csak azok, akik a bejelentés alapján nem rendelkeztek saját lisztkészlettel. A lisztközpont ugyanis az összeírások alapján minden egyes család esetén újra számolta, hogy hány hétre rendelkezik liszttel, és csak annak elfogyta után utalták számára a jegyet. Vagyis ha egy 5 tagú család feje bejelentette, hogy van 180 kg lisztje, akkor a család heti szükségletét 8,4 kg lisztben megállapítva január 30-tól kezdve 21 hétig ellátottnak minősült. A lisztkészlettel rendelkezők figyelmét arra is felhívták, hogy mivel a vendéglőkben is jegyhez kötött a kenyérkiadás, ezért ha ott étkeznének, a kenyeret magukkal kell vinni, valamint meg kellett őrizni nekik is a régi lisztjegyeket, mert egyéb hatósági akciók (pl. rizs és bab osztás) igénybevételekor csak azokra adták ki a terményeket. Liszt és kenyérjegy életbeléptetése, FK 1916. január 7. 47. p.

27 Ezzel egy időben a gabonakészleteket is be kellett jelenteni a kerületi eljárásnál. Lisztkészletek összeírása Uo. 46. p.

28 A lisztbizottságok ügyfelforgalma megalakulásuk idején rendkívül csekély volt, mert leginkább az elveszett lisztjegyek pótlása, valamint lakáshely változások adminisztrálása körül volt csak teendőjük.

lett kísérniük, a kenyérjegy életbeléptetése, később a nyaralásokkal kapcsolatban a liszt elszállítására vonatkozó intézkedések, szállítási igazolványok kiadása, majd a tejigazolványok kezelése, a rizs és babjegyek életbeléptetése, illetve az évenként ismétlődő készletösszeírások stb. mind a lisztbizottságok feladatkörét szaporították, ami egyre jelentősebb szakismeretet igényelt az ott foglalkoztatott tanítóktól.²⁹

A jegyrendszer útján koordinált arányos élelmiszer-ellátáshoz a Központi Liszt hivatal két forrásra támaszkodhatott. A legtöbb jegyrendszer alá vont élelmiszert kiutalások formájában előbb a Belügyminisztérium, majd 1916 novemberi megalakulását követően az Országos Közélelmezési Hivatal (OKH) biztosította. A készletek azonban sokszor nem voltak elegendők. A főváros ezért saját számlája terhére, a háborús közélelmezési akciója keretében maga is raktárkészletet halmozott fel, amiből szükség esetén nagyobb tételt kedvezményes árra szóló jegyek ellenében a lakosság rendelkezésére bocsájtott. Ez utóbbi akció eredményeként rizst, babot, burgonyát, majd a háború végén kedvezményes áru marhahús és baromfihúst, valamint tojást is forgalomba hozott.

A háború előrehaladtával tehát a lisztbizottságok forgalma is jelentősen megnőtt, az egyes élelmiszerjegyek kiadásakor pedig gyakorivá váltak itt is a sorbaállások, tolongások. „A mai nagy forgalmat teljesen lehetetlen egy-egy ügyeletessel elvégeztetni akkor, amidőn a közönség gyakran százával tolong a lisztbizottság ajtaja előtt”³⁰. „[A] rendőrök is alig bírnak rendet tartani a közönség érthető türelmetlensége folytán, mely sajnos immár egészen az ablakbedobásig fokozódott.”³¹

„Az Est Tekintetes Szerkesztőségének! A szegény munkás bemegy a pékhez, kenyeret kér. Van kenyérjegy? kérdi a pék. Nincs kérem, elfogyott, akkor nincs

29 Thirring ezért a bizottsági tagok kinevezését felkészítő tanfolyamhoz, vizsgához és több heti próbaszolgálathoz kötéshez javasolta. Thirring előterjesztése a tanácshoz a lisztbizottsági teendő ellátáshoz gyakorlat kikötése ügyében, BFL IV.1407.b. 65580/1916-VIII. isz., (581/1916-VIII. lev. sz.); Thirring Gusztáv előterjesztése a kenyérjegy rendszer, valamint a tej, rizs és babjegyek életbeléptetése körül felmerülő költségek fedezése ügyében, BFL IV.1407.b. 3567/1916-VIII. isz. (26/1916-VIII. lev. sz.)

30 Ezért a Központi Liszt hivatal kisegítő ügyeleteseket küldött ki a forgalmasabb napokra, illetve arra is volt példa, hogy egy-egy jegyakió alkalmával, az aktuális jegyakió költségeinek terhére számolták el a plusz kiadásokat. Hosszú távon azonban mindenképpen szükségessé vált a kirendelt munkatársak számának megemelése. „A helyzet ma már oda fejlődött, hogy a lisztbizottságok tagjai teljesítőkéességük végső határáig jutottak, és hogy dacára ennek, a közönség órákig, sőt egy panaszos levél szerint napokig kénytelen a lisztbizottság ajtaja, vagy épülete előtt várakozni.” Thirring Gusztáv előterjesztése a lisztbizottságok kibővítése tárgyában, 1916. november 30. BFL IV.1407.b. 117651/1916-VIII. isz. (1579/1916-VIII. lev. sz.)

31 Uo.

kenyér, mondja a pék. A szegény munkás szomorú arcot vág és elmegy, éhes. Bemegy a kávé mérésbe kér egy kis kávé, kenyéret. Nincs megint jegy, nincs megint kenyér. Megissza a kávé kenyér nélkül, elmegy nagy búsán dolgozni, nem baj, itt van 21-ike, lesz jegy, de a háziasszony azt mondja, nem küldték el a kenyérjegyet, menjen személyesen utána. Elmegy az ember reggel hét órakor, és már tele van a gang várakozó népséggel, de szegény munkásnak munkába kell mennie, elmarad a kenyérjegy, és érte megint 6 óra után odamegy. Megint sokan vannak, minden 10 percen két darabot kiállítanak, bent nevetnek, cigarettáznak a lisztbizottsági tagok, és kint a sok szegény ember, asszony és gyermek, korog a gyomra, várja míg rá kerül a sor. Múlik az idő, szitkozódznak, átkozódznak a szegény asszonyok, hogy mily lassan osszák ki. Már sok olyan van, hogy negyedszer várakozik, és elmúlik 8 óra, és kijelentette egy pipaszár lábú fiatal úr, hogy kettőnél többet nem eresztenek be. Átok és káromkodás özöne száll felé. Ekkor gondolják, megálljatok itt a rendőr, majd elbánnik veletek. 5 perc múlva itt is terem az Árpádsisakos vitéz, és már lökdösi kifelé a szegény éhes népet. Egy jóságos öregúr, akit igazgatónak szólítanak, mindenkinek nyom egy céldulát a markába és azzal vigasztalja, hogy holnap kapnak korábban sorszám szerint... Megkérem a tisztelt szerkesztőséget, ezt a cikket közzéadni, hogy tudják meg az urak, milyen könnyen jut a szegényember ahhoz a falat kenyérhez. Fodor Albert kocsis, Dandár utca 27. 1916. december 15.”³²

Az élelmiszerigazolványok bevezetése

Már 1916 nyarán napirenden volt egy újfajta igazolványrendszer bevezetésének gondolata,³³ ami a hatóság által különböző élelmiszerekre szóló, az elkövetkezendőkben kiadandó (zsír, bab, rizs, cukor) jegyek átvételére jogosított, elkerülve

32 Fodor Albert ügye nyomán a Központi Lisztbizottság vizsgálatot tartott, elismerve, hogy a frissen bevezetett újfajta tejigazolvány rendszer, valamint a zsírjegyek miatt tényleg jelentős tolongások voltak a liszt hivatalokban. Ezen létszámnöveléssel és nyújtott ügyfelfogadási idővel próbálták a helyi liszt hivatalok segíteni, valamint a cikkben említett folyószám osztás is általános gyakorlat volt, „... azonban a közönségnek is be kell látnia azt, hogy ilyenkor a lisztbizottság tagjai is, akik ily torlódások alkalmával permanenciában vannak, bizonyos időn túl nem teljesíthetnek szolgálatot, mert a közönség türelmetlensége és idegessége mellett a lázasan teljesített munkának is megvannak a maga természeti határai.” BFL IV.1407.b. (26957/1917-VIII. isz.) (1813/1917-VIII.levt. sz.)

33 A német mintát követő tervek szerint az igazolvány 12 szelvényből áll, és a kockái lebélyegzésével igazolják, hogy az illető átvette-e az aktuális élelmiszerjegyet. Az igazolvány addig

ezáltal, hogy a fővárosba beutazó környékbeliek felvásárolják a budapesti ellátatlanok elől a főváros által beszerzett kedvezményes árú élelmiszereket.

Az új igazolványok bevezetésének célja az volt, hogy kezelhetőbbé váljon a forgalomba lévő, és folyamatosan bővülő számú élelmiszert érintő közellátási jegyrendszer. Az élelmiszeregazolvány 1916 novemberi bevezetése idején³⁴ már volt tapasztalat az önálló babjegy és rizsjegy rendszer működéséről, ezek azonban mivel (annak ellenére, hogy több hónapra szóltak) a 28 naponta cserélődő lisztjegyekhez voltak kötve, számos visszaélésre adtak lehetőséget. Könnyen előfordulhatott, hogy valaki az aktuális lisztjegyét felmutatva akár többször is kiválthatta a rizsadagját. Budapest kedvezményes élelmiszer kibocsátásai nem voltak folyamatosak, a főváros mindig csak az aktuális készletek függvényében biztosította a lakosság számára a hatósági ellátást. A hatósági rizsjegyet például 4 hónapra adták ki. Az, akinek már lebélyegezték a személyre szóló élelmiszeregazolványában a rizs rubrikáját, nem kaphatott újabb rizsjegyet.³⁵ Az élelmiszeregazolvány igazi jelentőségét a zsír- és cukorjegyek bevezetésekor nyerte el, főleg azért, mert lisztjeggyel csak az rendelkezett, akinek saját készletei nem voltak. Így ha a lisztjegyekhez kötötték volna a többi hatósági élelmiszer kiadását is, akkor a rendszerből számos jogosult kimaradhatott volna.

Az élelmiszeregazolvány bevezetése csak némileg csökkentette a nehézségeket. 1916 decemberében a lisztbizottságok munkáját szinte megbénította a tolongás, „amely oka az, hogy a közönségnek az új jegyekért a lisztbizottságnál kell jelentkeznie, valamint az a körülmény, hogy majdnem egy időben egyszerre különböző jegyek lépnek érvénybe, amely a közönséget arra kényszeríti, hogy rövid idő alatt többször jelenjék meg a lisztbizottságnál.”³⁶

érvényes, amíg mint a 12 szelvényét le nem bélyegezik. Népélelmező bizottság ülése, FK 1916. június 23. 1231. p.

34 Az élelmiszeregazolvány tehát arra szolgált, hogy a főváros összes állandó lakosa ennek felmutatásával kiválthassa a különböző élelmiszergyegyeit. Az élelmiszeregazolványt októberben kézbesítették az aktuális lisztjegyekkel együtt. Élelmiszeregazolvány életbeléptetése, FK 1916. október 10. 1865. p.

35 Népélelmező bizottság ülése, FK.1916. június 23. 1231. p.

36 „Jelenleg a helyzet az, hogy a közönség a folyó óra szóló tejigazolványokat, valamint a nagy számban még a zsírjegyét váltja ki. Alighogy az ebből eredő torlódás meg fog szünni, december 15-re már tervezik a cukorjegy életbeléptetését, sőt ugyanakkor a petróleumjegyet is. Minthogy a nyomda ezeket a jegyeket a legjobb esetben is december 13-án szállítja, azokat hamarabb kiosztani nem lehet, vagyis december közepén olyan tömeg fogja ostromolni a lisztbizottságokat, ami a rendes munkát lehetetlenné fogja tenni. Ez a roham részben össze fog esni azzal a torlódással is, melyet a december végén érvényben lépő új zsírjegyek kiadása fog előidézni. Ha

1916 novemberében újabb készletösszeírást tartott a Központi Liszthivatal, azonban most már nem csak a lisztkészleteket mérték fel, hanem a háztartásokban lévő többi főbb élelmiszerfaját is. A felvételi íven így nyilatkozni kellett a bab, a borsó, a lencse, a rizs, a cukor, a kávé, a zsír és egyéb ételzsír, a burgonya, a szappan és a petróleum készletekről is.³⁷

Az összeírások eredményeként a fővárosban újabb élelmiszerjegyeket hoztak forgalomba. Elsőként a fenyegető zsírhiány miatt takarékoskodási szempontból, valamint a budapestiek életét rendre megkeserítő sorállások mérséklése,³⁸ és az igazságosabb készletelosztás érdekében 1916. november 21-én zsírjegyek kerültek kiosztásra. Ezt minden budapesti lakos igényelhetette az élelmiszerigazolványa felmutatásával a helyi lisztbizottságnál, amennyiben készlettel nem rendelkezett. Egy élelmiszerigazolványra egy zsírjegy járt, amely kéthetes szelvényeket tartalmazott, amit csak az érvényességi idején belül lehetett beváltani. Az első kiosztás alkalmával a kéthetes szelvényre 20 dkg zsírt válthattak ki a jogosultak.³⁹

emellett még figyelembe vesszük azt, hogy a petróleum jegyek kiadása nem is történhetik az új élelmiszer igazolványok egyszerű felmutatása ellenében, hanem csakis a jogosultság megállapítása és a háztulajdonos aláírásának ellenőrzése után, akkor világos, hogy a lisztbizottságok képtelenek lesznek a közönséget kielégíteni és így a lisztbizottságok túlterheltségére, sőt komolyabb bajokra fog vezetni” Thirring Gusztáv előterjesztése a lisztbizottságok kibővítése tárgyában 1916. november 30. BFL IV.1407.b. 117651/1916-VIII.isz. (1579/1916-VIII. lev. sz.)

- 37 Az összeíró íven fel kellett tüntetni a lakás pontos címét, elhelyezkedését, szobák stb. számát, a háztartáshoz tartozó hadisegélyesek számát, a háztartás fejének nevét, a háztartáshoz tartozó összes személyt születési dátummal, foglalkozással és egy nyilatkozattal, hogy a lakásban étkezik-e, illetve fel kellett tüntetni a pontos készleteket. Az összeíró ívet minden háztartásfő maga töltötte ki, keltezte és aláírta. Az ívet november 19-én vasárnap kellett kitölteni, és másnap a háztulajdonosnak, vagy a megbízottjának átadni. A levéltárban található példányt már november 15-én kitöltötték, tehát feltehetően napokkal a határidő előtt már kiosztásra kerültek. A népesség összeírása — összeíróív, BFL IV.1407.b. 42942/1917-VIII. isz. (2799/1917-VIII. lev. sz.) Népesség összeírása és élelmiszerek bejelentése, FK 1916. november 17. 2167. p.
- 38 A zsírjegyek bevezetése után valóban érzékelhetővé vált a zsírért való sorbanállások mérséklődése, igaz ezekben a hónapokban nagyobb tételben sikerült zsírt és vajkészleteket is felhalmozni a fővárosnak, többek között a hadsereg zsír és szalonnabeszerezéseiben beállt változásoknak köszönhetően. Tanács jelentése a főváros közélélmzési állapotáról, FK 1917. 20. szám, I. melléklet, 2. p.
- 39 A szelvények beváltásánál a család többi tagjainak szelvényeit is be lehetett váltani, de egy vevő egy nap 5 szelvénynél többet nem érvényesíthetett. A henteseknél továbbra sem volt zsírjegyhez között a zsírvásárlás (hiszen a zsírjegyre kiadott mennyiség nagyon alacsony volt), de kedvező hatósági árra csak a zsírjegy jogosított. A főváros által fenntartott Községi Élelmiszerárúsító Üzem és Községi Lóhúsüzem üzlethelyiségeiben azonban csak zsírjegy ellenében adtak ki zsírt,

Az összeírás csak a budapesti állandó lakosokra vonatkozott, és azért kellett megszervezni, mert az előző felvétel óta sokan változtatták meg a lakhelyüket, valamint menekültek is nagy tömegben érkeztek Budapestre. A város 1917. január 31-re pótbjelentési napot is kitűzött, hogy akkor a két hónap alatt történt változásokat be lehessen jelenteni.⁴⁰ Újdonságként 25 ellenőrző bizottság kezdte meg a munkáját, amelyeknek az volt a feladatuk, hogy szűrőpróba-szerűen ellenőrizzék a bevallott készleteket. Az ellenőrző bizottság három tagból állt, egy községi tisztviselőből,⁴¹ egy kerületi választmányi tagból „mint bizalmi férfiból,” valamint egy fővárosi hivatalosból. Az ellenőrzés alá vont 1884 lakást sorsolás útján választották ki a február közepén két hétig tartó vizsgálatokra.⁴² A háztartási készleteket ellenőrző bizottság a vizsgálat alkalmával jegyzőkönyvet vett fel.⁴³ Az ellenőrzés minden fennakadás nélkül lezajlott „a közönség részéről mindenütt előzékenyen fogadtattak, így bár volt előkészület a rendőri segédlet igénybevételére, arra sehol sem volt szükség, és összesen csak egy esetben kellett a lakó ellenkezése miatt egy szekrényt hivatalosan lepecsételni.”⁴⁴ A vizsgálat eredménye pozitív volt, viszonylag kevés olyan eset akadt, amikor jelentősen na-

olvasztani való nyers és sózott szalonnát, hájat vagy akár vaját is. Zsirjegy életbeléptetése, FK 1916. november 24. 2204. p.

- 40 Ez utóbbi kifejezetten eredményes volt, hiszen további 5500 fővel nőtt a lisztjegyre saját készletei okán igényt nem tartók száma. A csökkenést magyarázhatta maga az ellenőrző bizottságok felállításának híre is.
- 41 Ide főleg olyan tisztviselőket osztottak be, akik a kereskedők és sütőiparosok lisztkészleteinek helyszíni ellenőrzésében már tapasztalatot szereztek. Intézkedés a háztartási készletek helyszíni vizsgálatára szükséges bizottságok kiküldése tárgyában, BFL IV.1407.b. 9988/1917-VIII. isz. (43/1917-VIII. lev. sz.)
- 42 Tanácsi jelentés a főváros közlélemezési állapotáról FK 1917. 20.sz. I. melléklet, 14. p.
- 43 Érdekes, hogy a levéltárban fennmaradt jegyzőkönyvet március 26-án töltötték ki, vagyis az említett 1889 lakáson túl voltak még további ellenőrzések is. A jegyzőkönyvben rögzíteni kellett, hogy kinek a jelenlétében zajlik az ellenőrzés, mely helyiségekben tartják a vizsgálatot, hány szekrényt, ládát stb. vizsgáltak meg, vagy ha előfordult, hány szekrénynek stb. nem találják a kulcsát, háztartásban mely korábban bevallott cikkből mennyit találtak, valamint a bizottság egyéb megjegyzést is tehetett a lapon. Jegyzőkönyv dr. Vály Ernő bevallott háztartási készleteinek ellenőrzéséről 1917. március 26., BFL IV.1407.b. 42942/1917-VIII. isz. (2799/1917-VIII. lev. sz.)
- 44 A bizottságokat azért is fogadhatták viszonylag problémamentesen, mert azok feladata csak a helyszínen talált mennyiségek rögzítése volt, az eredeti bevallásokat pedig csak a központban ismerték. Központi Liszt hivatal jelentése a háztartási készletek helyszíni ellenőrzésére kiküldött bizottság működéséről, 1917. március 13. BFL IV.1407.b. 2865/1917-VIII. lev. sz.

gyobb készletet találtak a bevallothoz képest.⁴⁵ Egy ilyet azonban érdemes részleteiben is megismerni:

„Nagyságos Tanácsnok Úr! Nagyságodtól rövid úton vett utasítás folytán helyettesem Dr. Illyefalvy Lajos fogalmazó Beöthy Pál képviselőházi elnök úr készletbejelentés tárgyában 1917. április 28-án megjelent Önagyméltósága lakásában és ott a kezében lévő okmányok, valamint a kegyelmes asszonnal és később a család jogtanácsosával Dr. Márton ügyvéd úrral való tárgyalás alapján a következőket állapította meg. A november 19-i összeírás és készletbevallás alkalmával az összeíró ívet dr. Márton ügyvéd állította ki, a készletekre vonatkozólag a cselédség bemondása alapján, az összeíróíveket pedig Beöthy Pál felesége saját kezűleg írta alá. Ekkor csak minimális készleteket jelentettek be, és a jogtanácsos szerint nem is volt több a lakásban, mert Beöthy Pál a szükségleteit vidéken birtokán lévő készletekből fedezte, amiket időnként szállít Budapestre. A jogtanácsos azt állítja, hogy ezek a készletek vidéken be voltak jelentve, és ezért nem jelentették, amikor azt ide szállították. Beöthy vidéki birtokát eladta január 22-én, a fővárosba való végleges beköltözés alkalmával élelmiszer készleteit is magával hozta, és Budapestre jött az eddig vidéken tartózkodó cselédség is, melyről a jogtanácsos január 31-én, amidőn a be nem jelentett készletek pótbejelentésének határideje lejárt, pótbejelentést állított ki, amelyben a cselédséget bejelentette, ennek azonban saját készletei nem lévén, készleteket nem jelentett be. Ezt is Beöthy né írta alá. A pótbejelentés napján Beöthy Pál készletei már Budapesten voltak ezek azonban itt be nem jelentettek, és az ide való hozataluk sem történt a szállításra nézve Budapesten előírt szabályok szerint, úgy hogy a készleteknek a fővárosba való hozatala minden hatósági ellenőrzést elkerült. Az OKH által elrendelt helyszíni szemlék alkalmával, amidőn a megvizsgálandó lakások sors útján állapíttatnak meg, Beöthy Pál lakása is a megvizsgálandó lakások közé került. Az ellenőrző bizottság 1917. február 14-én jelent meg a IV. Ferenc József rakpart 27. sz. alatti lakásban, és ott tekintélyes készletet talált. Önagyméltósága, aki már akkor súlyos betegen feküdt, maga utasította a cselédséget, hogy mindent mutassanak meg, pontosan valljanak be, és a jegyzőkönyvet is maga írta alá. A liszthivatalban őrzött eredeti felvevőívvel összehasonlítva az ellenőrző vizsgálatnál felvett jegyzőkönyvet, Beöthy Pál összeíró ívét helyesbítettük, és az élelmiszerjegy ki-

45 „[Ö]sszesen 59 esetben állapítottunk meg eltítkolt készleteket, [...] olyan háztartásokat, melyekben jegyrendszerhez nem kötött készletek eltítkolása állapított meg, csak akkor vettem fel a jegyzékbe, ha igen nagy készletek eltítkolására derült fény” Központi Liszthivatal jelentése a háztartási készletek helyszíni ellenőrzésére kiküldött bizottság működéséről, 1917. március 13. BFL IV.1407/b. 2865/1917-VIII. lev. sz.

utalásokat megszüntettük. Eddig ugyanis, miután nem volt hivatalosan készletük, folyamatosan megkapták a liszt és kenyérjegyeket a cukorjegyet, és január 31-e után még a cselédség után járót is. Most ezek kiadását a Központi Lisztthivatal megtiltotta. Az így kiosztott jegyekből a lisztbizottság értesítése szerint a háztartás egyáltalán nem szolgáltatott vissza jegyeket”.⁴⁶

A februári vizsgálatról függetlenül voltak olyanok, akiket feljelentések nyomán ellenőriztek. Hoppál Gyula Budafoki út 81. alatti lakos „az 1916. november 19-én tartott összeírás alkalmával 100 kg lisztet, 10 kg babot, 1 kg rizst, 15 kg cukrot, 2 kg kávé, 10 dkg zsírt, 200 kg burgonyát és 1,5 kg szappant vallott be. A névtelen feljelentés nyomán az I. kerületi ellenőrző közegeinket a lakás megvizsgálására kiküldtük, kik 1917. március 27-én a lakásban a bizottság megjelenvén, az 5 szobából, konyhából, két kamrából, fürdőszobából, pincéből és padlásból álló lakást alaposan megvizsgálták. A lakásban lévő összes szekrényeket és bördöket felnyitották, a pincét, padlást és egyéb mellékhelyiségeket mind átvizsgálták, azonban 3 kg liszt, 1 kg bab, és 3 kg cukron kívül a lakásban és mellékhelyiségekben semmiféle élelmiszercikket nem találtak.”⁴⁷

„Szabó János lakásán összesen 12 kg lisztet talált a bizottság. A nevezett fél 1916. november 12-én 5 kg lisztet vallott be és így a háztartása állandóan 5 db liszt és kenyérjegyet kapott. A most talált 7 kg liszt, mely lehet megtakarítás eredménye is, oly csekély, hogy a hatósági eljárás megindítását nem teszi indokolttá. Kiderült azonban a vizsgálatból, hogy a lakásban csak négyen laknak, holott a fél 5 személyt jelentett be és ennek folytán állandóan 5 jegyet is kapott [...] kihágás címén a rendőrségnél feljelentést tettünk.

Hajós Gusztávné lakásában, amelyről a feljelentő azt mondta, hogy abban zsák számra van liszt, az ellenőrző bizottság összesen 6 kg lisztet talált. A háztartás november 19-én nem jelentett be lisztet, és állításuk szerint csak jegyek útján szerzik be a lisztet, ami hihető is. A bejelentett 10 személy a lakásban tényleg lakik. A háztartás a lisztet jegyei ellenében a MÁV alkalmazottak fogyasztási szövetkezeténél szerezi be, amely a fél bevallása szerint az egész havi illetményt egyszerre adja ki a jegyek ellenében.

Lichtmann Lajos november 19-én 145 kg lisztet jelentett be, amelyet ő a Haditermény Rt-től kapott. Ennek ellenében a háztartás két tagja ellátottnak tekinthető, és 5, illetve márciustól, amikor a háztartás tagjainak száma eggyel nőtt, 6

46 A Központi Lisztthivatal jelentése Beöthy Pál kihágásáról, 1917. május 2. BFL IV.1407.b. 75558/1917-VIII. isz. (2865/1917-VIII. levt. sz.)

47 A Központi Lisztthivatal jelentése házkutatásról, 1917. március 30., BFL IV.1407.b. 28568/1917-VIII. isz. (1760/1917-VIII. levt. sz.)

lisztjegyet kapott. Az ellenőrző bizottság június 9-én 100 kg nullás és főzõlisztet talált a lakásban, tehát sokkal nagyobb mennyiséget, mint amennyi normális fogyasztás esetén a 145 kg-ból meglehetne. Vagyis vagy az eredeti bevallás volt hamis, vagy pedig utólag szerzett be lisztet, amelyet a lisztbizottságnál be nem jelentett. Ellene a készletek eltitkolása miatt eljárás indult.⁴⁸

1917 nyarán a jegyrendszerben újabb kisebb, a liszthivatalok eljárásrendjét is befolyásoló változások léptek életbe. Addig a nehéz fizikai munkások pótjegyeit,⁴⁹ illetve a szállodákban megszállt nem budapesti illetőségűek napijegyét a helyi lisztbizottságok állították ki, inentől kezdve viszont a Központi Liszthivatalnál kellett azt igényelni. A magánháztartásokban megszállt vidéki és külföldi vendégek jegyét azonban továbbra is a helyi lisztbizottságoknál kellett intézni a bejelentőnek.⁵⁰

Kísérlet a rayonálás (körzetesítés) bevezetésére

1917 decemberében ismét összeírást tartottak a fővárosban. Ennek oka ezúttal az aktuális élelmiszerkészletek felmérése mellett egy új típusú elosztási rendszer bevezetésének előkészítése volt. Thirring Gusztáv már egy évvel korábban jelezte, hogy a jegykiosztások gyakorlata elviselhetetlen terhet ró a lisztbizottságokra, de ugyanígy a lakosság vállaira is. „A jegykiadás rendszerében gyökeres változást kell életbe léptetni, mert lehetetlen, hogy ennyi érvényben lévő, és még több életbe lépő jegy kiváltásáért a közönség maga jelentkezzen a lisztbizottságoknál. Az egyetlen járható út, ha a legszükségesebb élelmiszerek esetén a jegyeket a

48 Lebukott feljelentett azonban nem lehetett túl sok, mivel 1917 nyarán, Thirring számára még nem volt egyértelmű, hogy ezután mi lesz a feljelentett sorsa „Mivel az OKH a helyszíni vizsgálatok által kiderített készletek eltitkolása tárgyában magának tartotta fenn a intézkedés jogát, és így nincs tisztázva, hogy egyes eltitkolások esetén az intézkedés joga kit illet meg, tisztelettel kérem, hogy erre nézve a döntést provokálni méltóztassék” Lisztkészletek illetéktelen birtoklása, BFL IV.1407.b. 77918/1917-VIII. sz. (1887/1917-VIII. lev. sz.)

49 A munkások pótjegyeit például a munkaadónak kellett igényelnie két példányban kiállított jegyzék mellett, amelyen a munkás neve, lakása és foglalkozása szerepelt. Az igények feldolgozása után a Központi Liszthivatal továbbította az adatokat a helyi bizottságokhoz. A nehéz fizikai munkások plusz ellátásáról már 1916 elején megszületett a döntés. Ekkor a városi lakosság 20 dkg-os ellátásával szemben, 30 dkg-ban állapították meg részükre a fejadagot, míg az östermelők 40 dkg-ban részesültek. Kenyérjegyrendszer életbeléptetése, FK 1916. január 11. 66–67. p.; A liszt és kenyér pótjegyek kiadásában változás, FK 1917. május 22. 952. p.

50 Uo.

közönség körében [házanként, házhoz szállítva — UL] kiosztjuk, úgy mint ahogy a lisztjegynél már kezdetek óta van.”⁵¹

A lakosság életét rendre megkeserítette a napokon át tartó ácsorgás az élelmiszerüzletek előtt, amit az állam (a tervezett új rendszer keretében) a szűkös készletek területileg kontrollált elosztásával kívánta orvosolni. A külföldön, Ausztria és Németország több nagyvárosában is már alkalmazott rayonálás elve alapján, a lakosságnak fogyasztását nem csak élelmiszerjegyek kiadásával irányították, hanem az élelmiszerárúsítás decentralizálásával, a sorállások elkerülése érdekében azt is megszábták, hogy a jegyeket pontosan melyik boltban válthatják be. Ezzel a rendszerrel ugyanis minden kereskedő a nála beváltásra kijelölt jegy mennyiségének megfelelően kapja meg az árut, s így elviekben nem is maradhatott áru nélkül a vevő. 1917. november 12-én született rendelet tehát előírta Budapesten is a fogyasztók körzetek szerinti beosztását szolgáló rayonálás⁵² bevezetését.

Ennek nyomán, a főváros előzetesen megfogalmazott aggályai ellenére,⁵³ 1917. december 11-én megtartották a már említett összeírást. Ez alkalommal a lakosságnak arról kellett nyilatkoznia, hogy a hat főbb élelmiszercikket mely

51 Thirring Gusztáv előterjesztése a lisztbizottságok kibővítése tárgyában, 1916. november 30. BFL IV.1407.b. 117651/1916-VIII. isz. (1579/1916-VIII. levt.sz.)

52 A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban 1917. december 3. BFL IV. 1407/b. 123275/1917-VIII.isz. (1750/1916-VIII. levt.sz.)

53 A rendszer budapesti meghonosításának lehetőségére, illetve a bevezetésének előkészítésére elsőként az OKH elnöke 1917 márciusában hívta fel a főváros figyelmét. Ennek eredményeként 1917 októberében a minisztériumban tartottak egy szakértekezletet, ahol a főváros, a sajtóban megjelenő pozitív várakozás ellenére, nem támogatta az elképzelést. Az aggályokat többek között arra alapozták, hogy a sorállások elsősorban nem a rossz beosztás miatt alakulnak ki, hanem az áruhiány okán, amit a körzeti rendszer bevezetése sem tud hosszú távon orvosolni. Ráadásul bármelyik kereskedő juthat olyan helyzetbe, hogy egy bizonyos áruból nincs készlete, „a rayonálás hamar eredményezni fogja azt, hogy egyesek egyáltalán nem tudnak áruhoz jutni, és a harag majd arra a kereskedőre fog szállni, aki arról éppen nem is tehet.” OKH levele a vásárlóközönségnek az üzletek, árubódék stb. előtt való várakoztatása ügyében, 1917. március 24. BFL IV.1407.b. 30541/1917-VIII. isz. (2992/1917-VIII. levt.sz.); A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban 1917. december 3. BFL IV.1407.b. 123275/1917-VIII. isz. (1750/1916-VIII. levt. sz.)

boltban szeretnék⁵⁴ átvenni, lehetőleg azt a kereskedőt megjelölve, akinél eddig is vásároltak.⁵⁵

Az összeírás feldolgozása megint csak a lisztbizottságokra maradt, melyeknek 250.000 háztartás 1,5 milliónyi bejelentését kellett több ezer kereskedő, fogyasztási szövetkezet és beszerzési csoport szerint, hatféle árucsoportot figyelembe véve feldolgozniuk, az íveken megjelölt kereskedőknek szükséges árukészletek pontos megállapításával.⁵⁶ A problémák azonban már az összesítések készítésekor kiütköztek. A feldolgozásra kirendelték az elemi, gazdasági, háztartási és iparostanonc iskolák tantestületének tagjait, akiknek az előírt határidőn belül a feladatot kötelezően el kellett végezniük. „Sajnálattal kell jelentenem, hogy a munka a kitűzött határidőn belül nem készült el, az iskolai tanszemélyzettel megerősített lisztbizottságok a körzeti beosztás munkálatait az e célra kitűzött 3 napon (december 18–20) befejezni nem bírták. Ennek oka volt, például a beérkezett anyag hiányos volta, az első nap beállott gázvilágítási mizériák. A lisztbizottságok legtöbbször 1-2 napos késedelemmel, de befejezte a feldolgozást. Voltak olyan bizottságok, ahol azért akadozott a munka, mert a kirendelt tanszemélyzet nem jelent meg (például az egyik lisztbizottsághoz kirendelt 22-ből csak 6 fő jelent meg) vagy a munkát csak ímmel-ámmal végezte, azzal érvelve, hogy ő ilyen tanításon kívül álló munkára nem kötelezhető.”⁵⁷

- 54 A hangsúly ebben az esetben a szabad választáson volt, a német nagyvárosokban ugyanis mindenhol a szabad, úgynevezett Kundenliste rendszer volt érvényben, Bécsben azonban a lisztre és az olcsóbb községi húsról vonatkozólag a hatósági beosztáson alapuló szigorú rayonálás honosodott meg. Fogyasztóköri beosztás ügyében tartott összeírás — Feltejtés Hadik János OKH miniszterhez, BFL IV.1407.b. 3414/1918-VIII. isz. (355/1916-VIII. lev. sz.)
- 55 A kitöltés módjáról hirdetményeken és a háztartásokba kézbesített tájékoztatókon keresztül informálták a lakosságot. Ebben többek között az is szerepelt, hogy csak olyan boltot jelöljenek meg, amelyről tudják, hogy jelenleg is foglalkozik az adott cikk árusításával. A zsír és szalonna esetén mellékeltek annak a 125 hentesüzletnek a listáját, amely a Községi Élelmiszer-árusító Üzem üzletei mellett ezentúl a zsír árusítással foglalkozni fog. Fogyasztóköri beosztás ügyében tartott összeírás — Feltejtés Hadik János OKH miniszterhez BFL IV.1407.b. 3414/1918-VIII. isz. (355/1916-VIII. lev. sz.)
- 56 Uo. A 128 lisztbizottság 1590 főnyi tanítóból álló munkaerejére támaszkodva 8 napon keresztül rendezte a saját körzeteiben összegyűlt anyagot, majd a Központi Liszt hivatal 197 fős személyzete további 14 nap alatt, éjjel-nappali munkaidőben dolgozta fel azt.
- 57 „Volt, aki a tanács által elrendelt munka elvégzése ellen lázította társait és a tanács intézkedései felett oly becsmérlőleg nyilatkozott, amely minden esetben szigorú megtorlást igényel.” Thirring azzal a javaslattal zárta a jelentését, hogy a munkára berendelteteket helyeztessék a köztisztviselőkörrel szóló törvény hatálya alá. Ezt a javaslatát Thirring más, az OKH vezetőjének írt feltejtésében is megismételte. A háborús élelmiszeri közigazgatás szolgálatára alkalmazott

Az eredeti elképzelés szerint a Központi Lisztbizottságnak össze kellett állítania az egyes boltok vevőinek jegyzékét, amelynek alapján azután a kereskedők a készleteket megkaphatják. Emellett minden háztartás kapott volna egy vásárlási igazolványt, amelyen a háztartás fejének a nevét, lakhelyét, a háztartás tagjainak számát tüntetik fel, valamint a kereskedő nevét, ahol a háztartás jogosult a megjelölt árucikkek átvételére. A megjelölt vásárló helyet három havonta lehetett volna megváltoztatni. A háztartások a vásárláskor kötelesek lettek volna az élelmiszerjegyeken kívül a vásárlási igazolványt is magukkal vinni, amelynek alapján a kereskedő ellenőrizni tudja, hogy az illető háztartás a kívánt cikkekre nézve hozzá tartozik-e, és hogy annyi személyre vásárol-e, ahányra jogosítva van. Ezek után a kereskedő a vásárlási igazolvány⁵⁸ megfelelő rubrikájába bejegyzí a vásárlás tényét. A vásárlás csak a szelvény érvényességi idején belül történhetett volna, és egy ciklus folyamán csak egyszer. Emellett a füzetben fel kívánták tüntetni a háztartás jövedelmét is, de ezt csak abban az esetben kellett volna kitölteni, ha igényt tartanak a kedvezményes árú cikkek vásárlására. Ez azonban csak azon háztartások számára volt lehetséges, amelyek havi jövedelme nem haladta meg a 400 koronát.⁵⁹ [vö. 73. jegyzettel]

A tervek szerint az új rendszer bevezetésével megszűntek volna a különböző (zsír, bab, cukor, kávé, szappan stb.) élelmiszerjegyek, és helyettük egy egységes, 3 hónapra érvényes élelmészeti jegy került volna forgalomba. Az összesített új jegy szelvényeinek érvényessége, az eddigi szelvényektől eltérően, 10-10 nap lett, úgy, hogy a 8 szelvény érvénye egyöntetűen minden hónap 1–10., 11–20., 21–30. közötti napokra szól.⁶⁰

A nehézségek azonban csak ez után következtek. A liszt hivatalban meglepetten tapasztalták, hogy az addig 801 cukorárusítással foglalkozó kereskedő helyett

személyzet közhivatalnok jellegének meghatározása, Thirring levele az OKH-t vezető miniszterhez, BFL IV.1407.b. 137815/1917-VIII. isz. (2309/1917-VIII. lev. sz.); Thirring jelentése a tanácshoz, 1917. december 26. Uo.

58 A vásárlási igazolványhoz hasonló rendszert már 1916 végétől bevezette több szövetkezet és bevásárló csoport is. Az Általános Fogyasztási Szövetkezet igazgatóságának levele a raktárnokokhoz, 1916. október 12., BFL IV.1407.b. 109562/1916-VIII. isz. (1544/1916-VIII. lev. sz.)

59 A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban, 1917. december 3. BFL IV.1407.b. 123275/1917-VIII. isz. (1750/1916-VIII. lev. sz.); Kedvezményes vásárlás kérdése — Thirring jelentése, BFL IV.1407.b. 114748/1918-VIII. isz. (4235/1918-VIII. lev. sz.) Thirring Gusztáv jelentése a 400 koronán aluli havi jövedelemmel rendelkezők ellátásáról, 1918. június 19., 82090/1918-VIII. isz. (7089/1918-VIII. lev. sz.)

60 A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban, 1917. december 3., BFL IV.1407.b. 123275/1917-VIII. isz. (1750/1916-VIII. lev. sz.)

a lakosság 2546 kereskedőt és 1770 beszerzési csoportot jelölt meg.⁶¹ Mindez a szervezési problémákon túl a kereskedők üzleti érdekeivel sem lett volna összeegyeztethető. Az egy kereskedőre jutó forgalom akár néhány 10 kg-ra is csökkenhetett volna, az üzleti hasznot pedig könnyen felemésztette volna az árubeszerzés költsége. Mindez további aránytalan drágulást idézhet elő, miközben a hatóság elveszíti rálátását az elosztási rendszerre.

Szintén bonyolította a helyzetet az is, hogy a lakosság egy része rendelkezett a felmért cikkekből saját készlettel,⁶² miközben a liszt elosztását nem is tervezték bekapcsolni a rayon-rendszerbe: „Az eddigi egységes liszt és kenyérjegy ugyanis mindenkinek szabad választására bízta, hogy a jegy ellenében mennyi lisztet és mennyi kenyeret vásárolt. E szabad vásárlás mellett nem lehetne megállapítani, hogy a közönség jegyei ellenében a kereskedőnél éppen mennyi lisztet kellene beraktározni, ez a bizonytalanság pedig ellenkezik a rayonálás alapelveivel [...] és meg kellene fosztani a közönséget az ősrégi szokásától, hogy a kenyeret maga is megsüthesse.”⁶³

A kérdőívekre a megkérdezettek 20%-a eleve nem is válaszolt, sokan pedig értékelhetetlen feleleteket adtak. A lakosság közönye⁶⁴ mellett a másik tanulság

61 Ez utóbbi azért is volt meglepő, mert a városban hivatalosan csak 80 beszerzési csoport működött, így a Közélelmezési Ügyosztály azt valószínűsítette, hogy most azok a vállalatok is önálló beszerzési csoportokat akarnak létesíteni, amelyeknél korábban ilyen nem volt. Vagyis őket eleve hatóságilag kellett volna beosztani. „Ez azonban ellenkezik a szabad választás elvével, másrészt a hatósági kényszerbeosztás hosszadalmas eljárás volna, technikailag nagy nehézségekbe ütközne, és nem keltene közmegnyugvást sem a közönség, sem az árusok körében” De a megvalósítás szempontjából hasonlóan irreális eredményt hozott a zsír, ahol az addigi 85 községi zsírárusító és 125 hentes helyett 3177 átvevőhelyt jelöltek meg, a burgonya esetén pedig a 62 községi áruda és 643 az árusítással megbízott kereskedő helyett 3936 üzletet neveztek meg. Közélelmezési bizottság ülése, FK 1918. január 18. 110. p.; Fogyasztóközveti beosztás ügyében tartott összeírás — Felterjesztés Hadik János OKH miniszterhez, BFL IV.1407.b. 3414/1918-VIII. isz. (355/1916-VIII. lev. sz.)

62 Uo. Németországban a lakosság külön ellátását nem is engedték meg, hanem mindenki minden cikkből közellátásban részesült.

63 A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban, 1917. december 3., BFL IV.1407.b. 123275/1917-VIII. isz. (1750/1916-VIII. lev. sz.)

64 „[E]leve nem figyeltek a kitöltésnél és összevissza jelölték meg a kereskedőket [...] [kérdéses — UL], hogy a közönség alkalmas-e arra, hogy a magasabb műveltségű német városoknak körülményesebb közlelmezési rendszerét fel tudja-e fogni, és képes lesz-e ezen rendszerhez úgy alkalmazkodni, hogy az eredményesen, illetve zavarok nélkül fenntartható legyen. A magunk részéről mindenesetre joggal táplálunk aggályokat, hogy az a közönség, amely a hatósági figyelmeztetést semmibe sem veszi, a világos útmutatásokat meg nem érti, hanem ellenkezőleg a bejelentéseiben egyrészt a szertelenségig megy, másrészt saját legfontosabb közlelmezési ér-

az volt, hogy a válaszadók jelentős többsége a Községi Élelmiszerárúsító Üzem üzleteit jelölte meg, így a főváros bolthálózatára is aránytalan teher nehezedett volna.

A rayonálást célzó összeírást elrendelő miniszteri rendeletnek egyik alappillére volt az az igény, hogy a lakosság az összes élelmiszerjegyét ezentúl, a lisztjegyhez hasonlóan, házhoz kézbesítve kapja meg. Ez az elképzelés azonban, bár logikusnak és a lakosság érdekében állónak tűnt, mégsem szolgálta a hatósági ellátásra szorulókat. A kialakult rendszer szerint ugyanis a liszt kivételével az összes hatósági élelmiszerjegyet személyen kellett átvenni a liszt hivatalokban. Ezzel a bizottságokat és a lakosságot is kifejezetten terhelő megoldással azonban tekintélyes élelmiszer volt megtakarítható, amivel a valóban rászorultak ellátását segíthették. Ugyanis sokan, akiknek módjában volt az élelmiszercikkeket más úton beszerezni (a zsír, szappan, burgonya, hüvelyesek stb. esetén) el sem mentek a lisztbizottságokhoz a jegyekért, aminek eredményeként némi megtakarítás állhatott elő a jegyre kapható készletekből.⁶⁵ Az összeírás eredményeinek megismerését követően a főváros a minisztériumnak a régi, többnyire jól működő és a lakosság által már megszokott rendszer életben hagyását javasolta, amit az OKH is elfogadott.⁶⁶

Egyesített élelmezési jegyek — egy újabb újítás

Az egységesített élelmezési jegy bevezetésére 1918 februárjában került sor, ugyanekkor a liszt- és kenyérbizottságok kiadásával kapcsolatban is fontos változás léptett életbe. A jegyek kiosztásának rendszere is átalakult. Addig azokat házhoz szállították, attól kezdve azonban a háztulajdonos feladatává vált, hogy gon-

dekeivel szemben nagymérvű közönyt tanúsít, a rayon-rendszer körülményesebb eljárását vagy nem fogja megérteni, vagy pedig ahhoz alkalmazkodni és annak keretében az élelmezési szükségleteit zavarok és fennakadás nélkül nem lesz képes kielégíteni.” Fogyasztókörzeti beosztás ügyében tartott összeírás — Felterjesztés Hadik János OKH miniszterhez BFL IV.1407.b. 3414/1918-VIII. isz. (355/1916-VIII. lev. sz.)

65 1916-ban például a főváros részére kiutalt hüvelyes kontingens alig volt elegendő 3 hónapra, de mivel a babjegyekért a lisztbizottságokhoz kellett elmennie a lakosoknak, sokan nem vették át, ennek eredményeként a babjegy rendszer, a szűkös lehetőségek közepette is, fél éven át fenntartható maradt. A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban 1917. december 3. BFL IV.1407.b. 123275/1917-VIII. isz. (1750/1916-VIII. lev. sz.)

66 Bizottsági és tanácsi jelentés a főváros közlelmezési állapotáról FK 1918. június 14. I. melléklet, 27. p.

doskodjon a házában lakók jegyeinek eljuttatásáról.⁶⁷ Emellett az addigi négy hetes liszt- és kenyérbjegyeket felváltotta a teljes havi érvényességű jegyforma, valamint a korábban kiállított külön burgonya-, cukor-, hadikáv-, malátakáv-, szappan- és zsírjegy egyidejű érvénytelenítése mellett, kiadták a három hónapra érvényes egyesített ételmezési jegyet, viszont a korábbi petróleum- és gyertyajegyek érvényben maradtak. „Az összes jegyek ezentúl csak úgy érvényesek, ha a háztartás feje, a pótbjegynél a jogosult, a saját nevét és lakást tentával reá vezeti. Az új jegyek szelvényei az eddigi beosztástól eltérően három csoportba oszthatnak tíz naponként, három szelvénycsoportot alkotva.”⁶⁸ Az egyesített ételmezési jegy tehát szintén szelvényekből állt, amelyek a termék típusától függően különböző időtartamra, de általában tíz napra voltak érvényesek.⁶⁹ A termék elnevezéssel (tehát: kávé, dió, burgonya, szárazfőzelék, aszalt szilva, zsír, só, cukor, hadiszappan)⁷⁰ ellátott rubrikák mellett voltak betűjeles szelvényei is, amelyek lehetőséget adtak a tanácsnak, hogy időről-időre megjelöljenek éppen aktuális cikkeket (pl. vaj, befőzési cukrot, szacharint, kenőszappant, denaturált szeszt stb.) amelyeket a készletektől függően meghatározott mennyiségben a betűvel jelölt szelvények ellenében lehet átvenni.⁷¹

Az egyesített ételmezési jegy aktuális szelvényeit minden alkalommal a kereskedőnek kellett levágnia. Azok, akiknek a zsír- vagy a burgonyaellátása más úton már biztosítva volt, eleve a zsír vagy burgonya szelvény nélkül kapták meg az egyesített ételmezési jegyüket a Liszthivaltól.⁷²

67 Az új ételmezerjegyek kiosztása, FK 1918. január 4. 2. p.

68 Új ételmezerjegyek FK 1918. január 4. 3. p.

69 Kivételt képezett ez alól a szappan, amelynek szelvényei 20, illetve a kávé és dió, amelyekre vonatkozóan 30 napi érvényességgel került kiállításra.

70 Új ételmezerjegyek FK 1918. január 4. 3. p.; *Ort János*: Budapest központi városigazgatása a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság idején. In: *Levéltári Közlemények*, 29. (1959) 277. p. (a továbbiakban *Ort*, 1959.)

71 „Minden szelvényre annyi árut lehet kiszolgálni, ami fel van tüntetve rajta, cukor szelvényre 33 dkg, dió szelvényre 25 dkg. Az egyesített ételmezési jegy szárazfőzelék és szilvavásárlási szelvényeinek érvényét, valamint az A. B. C. D. E. F. jelzésű szelvényeinek közelebbi rendeltetését a tanács később fogja közölni. Az új jegyekkel egyidejűleg minden háztartás részére egy-egy Vásárlói igazolvány is ki fog osztatni, de ennek használata majd a következőkben lesz kötelező. De javasolt, hogy a közönség már most is annál a kereskedőnél vásároljon, amelyik az igazolványban választott volt.” A rayonálás szerinti vásárlás bevezetéséről végül csak a Tanácsköztársaság alatt, 1919. július 8-án döntöttek. Új ételmezerjegyek FK 1918. január 4. 3. p.; *Ort*, 1959.

72 Az ügynevezett liszt- és kenyérbjegyet, amelyek egészen 1919. március 1-ig érvényben maradtak, havonta, (1919 márciusától pedig már kéthavonta) tervezték kiadni. Hat szelvénycsoport-

A következő jelentős változás 1918 júliusával lépett életben, amikor bevezették a kétféle (piros és barna színű) egyesített élelmezési jegyek rendszerét. Az alacsonyabb, havi 400 korona jövedelem alatti családok piros jeggyel való ellátásával a kisebb egzisztenciák szociális védelmét biztosították, és egyben a vásárlások időponthoz kötésétől a sorbaállások mértékének csökkenését is várták.⁷³

ból állt, ez is tartalmazhatott betűvel ellátott szelvényeket, például az első ilyen kiadásakor a K szelvényre tetszés szerint fehér lisztet, vendéglői tésztát, kenyeret vagy kenyérlisztet lehetett vásárolni. Emellett megmaradt a pótjegyek intézménye is. A mozdonyvezetők és fűtők (napi 50 dkg), éjjeli üzemben rendszeresen alkalmazottak (40 dkg), a nappali nehéz fizikai munkát végzők (35 dkg), de a szoptató anyák is részesültek pótelátásban. Az új liszt és kenyérbéregy mindegyik szelvényére napi 20 dkg liszt vagy 14 dkg kenyér volt vásárolható, oly módon, hogy egy-egy szelvénynek két része volt, így azt akár két helyen is érvényesíteni lehetett, 10–10 dkg liszt, vagy 14–14 dkg kenyér vásárlására. Egy újabb vonal további negyedekre osztotta a szelvényeket. Így valójában egy vásárláskor akár 5 dkg liszt, vagy 7 dkg kenyér is beváltható volt. Ez utóbbi volt általában az egy szelet kenyér súlya a vendéglőkben, ahol a főtt tésztát fél szelvény, a sült tésztát negyed szelvény ellenében szolgálták fel. A 20 dkg-os fejadag innentől kezdve a világháború hátralévő ideje alatt már végéig érvényben maradt. Az új élelmiszerjegyek, Pesti Napló 1919. december 28. 5. p.; Új liszt és kenyérbéregy FK 1919. március 7. 288. p.; Értekezlet az 1918/19. évi fővárosi lisztkontingens témájában BFL IV.1407.b. 105544/1920-VIII. isz. (3771/1920-VIII. lev. sz.) Bizottsági és tanácsi előterjesztés az új gazdasági évre nézve fenntartandó hatósági lisztellátás ügyében, FK. 1922. május 12. 1346. p.; Horváth Károly hozzászólása a közgyűlésen a közélelmezés kérdéséhez FK 1922. május 26. 1433. p.

- 73 A tejet például 50 filléres kedvezménnyel vásárolhatta meg a családi jövedelem rubrikáját kitöltő jegytulajdonos. Az irat itt 4000 korona éves jövedelemről emlékezik meg, az OKH ugyanis eredetileg a 4800 korona helyett a 4000 korona éves jövedelemben akarta megszabni a kedvezmények igénybevételének feltételét. Más akcióról készült irat pedig egyértelműen jelzi, hogy lélekszámtól függetlenül családi összejjövedelemről volt szó, bár egy tervezett húszakció kapcsán később felmerült, hogy annak igénybevételét az egy főre eső 100 K-s jövedelemhez kellene kötni. A család jövedelmére vonatkozó adatokat eredetileg nem volt kötelező kitölteni, 1918 júliusától, vagyis a bevásárlási elsőbbséget biztosító piros színű egyesített élelmezési jegyek bevezetésétől azt csak azok kaphatták meg, akik az 1917 decemberi összeírásor (közel 450.000 fő) kitöltötték a rubrikát. A többiek barna jegyet kaptak, ugyanakkor a jogosultság hitel érdemlő bizonyítását követően a Központi Liszthivatal kicserélte azokat pirosra. Thirring jelentésében a piros és barna színnel megkülönböztetett igazolványokkal kapcsolatban megjegyezte, hogy „ismerve a főváros közönségének természetét, valószínűsíthető, hogy a lakosság a vásárlási szabadság ilyen korlátozását nem fogja könnyen elfogadni.” A Tejhivatal levele a tanácshoz, 1918. május 3. BFL IV.1407.b. 56235/1918-VIII. isz. (7195/1918-VIII. lev. sz.) Alacsonyabb jövedelműek olcsóbb hússal való ellátása BFL IV.1407.b. 16590/1918-VIII. isz. (7542/1918-VIII. lev. sz.); A tanács jelentése a belügyminiszterhez a rayonálás elrendelésével kapcsolatban 1917. december 3. BFL IV.1407.b. 123275/1917-VIII. isz. (1750/1916-VIII. lev. sz.) Kedvezményes vásárlás kérdése — Thirring jelentése BFL IV.1407.b. 114748/1918-VIII. isz. (4235/1918-VIII. lev. sz.); Thirring Gusztáv jelentése a 400 koronán aluli havi jövedelemmel

Mindez a gyakorlatban úgy nézett ki, hogy bár piros jegyesek a beváltási időszak bármely napján beválthatták az aktuális zsír- és burgonyajegyeiket, a tíznapos ciklusok első három napja elsődlegesen nekik volt fenntartva, a barna jegyesek a tíznapos időintervallum többi napján vásárolhattak, az első három napban pedig csak abban az esetben, ha aznap több pirosjegyes nem jelentkezett az áruért.⁷⁴

Visszaélések az élelmiszerjegyekkel

Bár a hatóságok nem kezelték egyértelműen visszaélésnek a jegyek véletlen megsemmisülését, de minden egyes élelmiszerjegy pótlásra vonatkozó kérelmet alaposan kivizsgáltak. A gyakorlat azt mutatta, hogy amennyiben valaki hitelt érdemlően be tudta bizonyítani, hogy a jegyet ellopták, annak a hatóság kivételesen kiadta az újabb jegyeket. A bizonyítás sokszor több kihallgatásból és jegyzőkönyv felvételből állt, és nem egyszer akár hónapokig is eltartott.

A Szerecsen utcában lakó Klein Józsefné élelmiszerjegyei például 1916 novemberében megsemmisültek meg azáltal, hogy amíg ő vidékre utazott, mellett a lakásban a cseléd lány felügyelete tartózkodó kisunokája felvagdosta mind a hét élelmiszerigazolványát. Kleinné fel is kereste a főváros VIII. Közélelmezési ügyosztályának illetékes tisztviselőjét, és elmesélte a történetét. A megnevezett szolgálólányt beidézték, csakhogy az ő vallomása nem csengett össze minden ponton a panaszoséval. Ekkor további vizsgálatot rendeltek el, amelynek során kiderült, hogy Kleinnének két katonafia van, nekik viszont nem járt az élelmiszerjegy, vagyis a jelzett 7 jegy helyett eleve csak 5 járt volna a családnak. A következő jegyzőkönyv már 1917. márciusi keltezésű, ezt Kleinné otthonában vették fel. Itt elmondta, hogy amióta megsemmisültek élelmiszerjegyei, készpénzért vásárolható élelmiszerekből látja el magát. A hatóság végül március végén kiutalt családja számára 5 db élelmiszerigazolványt.⁷⁵

Haller István országgyűlési képviselő, a Katolikus Népszövetség főtitkára szintén élelmiszerjegyei megsemmisüléséről számolt be a VIII. ügyosztályon. 1917. júliusi előadói ív szerint Hallernek 8 tagú családja volt, neje neki adta oda a cukorjegyeket, hogy váltsa be, amiért végül a szolgát küldte le, aki a bevásárlás

rendelkezők ellátásáról 1918. június 19., BFL IV.1407.b. 82090/1918-VIII. isz. (7089/1918-VIII. lev. sz.)

74 Az egyesített élelmezési jegyek beváltásának új rendje, FK 1918. július 5. 1304. p.

75 Jegyzőkönyv élelmiszerigazolvány megsemmisüléséről BFL IV.1407.b. 6180/1917-VIII. isz. (20/1917-VIII. lev. sz.)

után a jegyet visszaadta, azt Haller az asztalára tette, de „valaki ellopta, valaki rendszeresen lop onnan,” pedig a 8 darab jegy még négyszeri vásárlásra jogosította volna, emiatt kérte a jegyek kivételes pótlását. A hivatal hozzájárult a pótláshoz, de az országgyűlési képviselőnek is, mint mindenki másnak ilyen esetben, felhívták a figyelmét, hogy „a fennálló rendelkezések miatt a jövőben az elveszett jegyek pótolatni nem fognak.”⁷⁶

„Kovács Julianna Üllői út 2. sz. bejelenti, hogy a virágüzletben dolgozó Földi Lenke nevű 15 éves tanuló lányt elküldte burgonyát vásárolni a Fővám téri hatósági zöldségárusító bódéhoz a 3 db lisztjeggyel. Mielőtt vásárolhatott volna, észrevette, hogy a három jegy elveszett. Mivel a bódé előtt nagy tömeg várakozott, a keresése hiábavaló volt, mert azt valószínűleg valaki felszedte. Augusztus 13-án a 3 db jegyre 1 kg kenyeret vásárolt, azóta a megtakarított fekete lisztből süített kenyeret, ami a mai nappal elfogyott, egy kiló kenyeret pedig a nénjétől kapott. Hárman vannak testvérek [...]” A tanács az ő esetében is utasította a liszthivatalt, hogy adják ki a pótló jegyeket.⁷⁷

„Nagy nyomorúsággal küzdünk és ráadásul olyan szerencsétlenség ért, hogy az összes jegyeimet ellopták, szóval élelmezési, zsír, kenyér, liszt, cukor, kávé, petróleum szappan szénjegy, egy ritikülben voltak és ellopták. A két iskolás gyerekem már napok óta éheznek, nincs egy falat kenyérem, bejelentettem a rendőrségnek, a liszthivatalban, kérem, hogy pótolják a jegyeket, a férjem a harctéren, mi meg itt pusztulunk éhen.”⁷⁸

A liszt- és kenyérjegyekkel, valamint a többi élelmiszerjeggyel történt csalások a háború előrehaladtával annyira megsaporodtak, hogy az egyre inkább veszélyeztette a közellátás biztosítását. A nehézséget csak növelte, hogy az államrendőrség, az érvényben lévő törvényes rendelkezések alapján, az élelmiszerjegyeket nem tekintette igazi értéknek, hiszen a lisztjegyeknek akár nagyobb tételben történő eltulajdonítása, eladása közvetlenül nem okozott anyagi kárt, így a lopás maximálisan pár száz koronát kitevő bírsággal és néhány nap elzárással sújtható kihágásnak minősült. Ugyanakkor a rendőrkaptányságok sem kezelték egyöntetűen az ügyeket, ezért a tanács 1917 őszén egyre sürgette az illetékes mi-

76 Ellopott cukorjegyek 1917. július 4. BFL IV.1407.b. 68171/1917-VIII. isz. (496/1917-VIII. lev. sz.)

77 Elvesztett lisztjegy pótlása 1917. augusztus 23., BFL IV.1407b. 84785/1917-VIII. isz. (703/1917-VIII. lev. sz.)

78 A beadványt végül arra hivatkozva utasították el, hogy a kérelmező nem tudta hitelt érdemlően bizonyítani az ellopás tényét. Levél ellopott élelmiszerjegyek pótlása érdekében, BFL IV.1407.b. 111242/1917-VIII. isz. (945/1917-VIII. lev. sz.)

nisztert, hogy a kérdést a kerületi kapitányságok hatásköréből a főkapitányságra helyezték át. 1918 májusában nagy ügybuzgalommal látott neki a munkájának Krall rendőrfelügyelő vezetése alatt egy két rendőrellenőrből és két rendőrből álló nyomozó csapat.⁷⁹

A visszaélések közül a hamisítás volt a legkézenfekvőbb, bár jól értékesíthető hamisítványok készítéséhez már komoly gépekre volt szükség. 1917 decemberében az államrendőrség nagyobb mennyiségű hamis cukorjegyet foglalt le, amelyeket szakértői vizsgálatra átküldtek a Liszthivatalnak. „[A]z ide csatolt összes cukorjegyek hamisnak bizonyultak. A hamisítók először a főváros címerét, a kék hullámvonalakat és az egyes szelvények kockás beosztását nyomtatták, még pedig nyilván köről, és az így egyenként előállított jegyekre utólag nyomtatták belé a jegynek szövegét, melyet nem fotográfiai úton, hanem külön szedéssel állítottak elő [...] hogy a hálózatos zöld alapnyomást a hamisítók hogy állították elő, meg nem volt állapítható. Miután a székesfőváros szakértői kijelentették, hogy Budapesten csak is a székesfőváros házi nyomdája rendelkezik olyan géppel, amely ezt a hálózatos elállítást képes.”⁸⁰ Később az is kiderült, hogy feltehetően a nyomdából kerültek ki üres ívek, amelyeket a hamisítók fel tudtak használni. A Központi Lisztbizottság egyébként már 1916 vége óta egy külön ellenőrző közeget alkalmazott a nyomdászati munkák megfigyelésére, ettől függetlenül többször is előfordult, hogy a helyi lisztbizottságokhoz már kevesebb jegy érkezett, vagy a kipoztázott csomagba az előző havi jegyek kerültek bele.

A jegyek hamisításának megnehezítése érdekében ezután bevezették, hogy minden jegy más színű alapnyomtatást kapott. A forgalomból mégsem kerültek ki a hamis jegyek. A „nehezen utánozható hálózatos alapnyomással, a jegyek hamisítását megghiúsítani reméltük. Ezek az esetek arra utalnak, hogy a nyomdában gyakorolt ellenőrzés elégtelen, és ezt annál is inkább kell konstatálnom, mivel a nyomás alatt lévő és napról-napra elkészülő új jegyívek a nyomdában, bár átkötve és lepecsételve, de mégis éjjeleken át is szabadon vannak.”⁸¹

79 Alig egy hónap alatt 65 feljelentésben folytattak nyomozást, eljárak 10 hamisítási ügyben, 19 kettős ellátás gyanújában, 31 esetben tiltott süteménykészítés miatt, illetve 20 egyéb, például csempészési ügyben is. Levél az OKH-t irányító miniszterhez a lisztjegyekkel való visszaélések ügyében 1917. november 4. BFL IV.1407.b. 80386/1918-VIII. isz. (7211/1918-VIII. lev. sz.); Uo.116868/1918-VIII. lev. sz.)

80 Hamis cukorjegyek ügye 1917. december 29. BFL IV.1407.b. 132524/1917-VIII. isz. (2025/1917-VIII. lev. sz.)

81 A lisztjegyek nyomásának szigorítása — A központi Liszthivatal levele a tanácshoz 1917. december 3. BFL IV.1407.b. 137203/1917-VIII. isz. (2033/1917-VIII. lev. sz.)

A jegyhamisításoknál is gyakoribbak voltak a lisztkereskedők visszaélései. A kereskedőknek az előző héten beszédett jegyek leadáshoz kötötték az újabb liszt kiutalását. A leadott jegyeket azonban jellemzően nem számlálták meg egyenként, általában csak a boríték súlyát mérték le, aminek grammra egyeznie kellett az egy borítékba gyűjtendő lisztjegyek súlyával. Ez pedig valóban csábítónak tűnhetett a csalásra. Hajós Bertalan is így tett. Az általa leadott borítékot azonban utóbb kibontották, és kiderült, hogy kifogásolható a tartalmuk. „Jegyfejeket tett bele, vagy felvágott előlapokat, amelyek összsúlya megegyezett a borítékba teendő 1416 darab szelvény súlyával. Tudta az iparos, hogy nem darabszámba szokták megolvasni a jegyeket, hanem súlyra a borítéknak 55 g-nak kell lennie”⁸²

Maguk a lisztbizottságok sem voltak biztonságban, számos betörésről érkezett hír, amelyeket jellemzően a lisztjegyek kiosztását megelőző éjszakák során követték el. „Sajnálattal kell jelentenem, hogy a lisztadagok 1918. március 1-ével történt leszállítása óta, mint ahogy azt előre látni lehetett, miután a múlt évben is így volt, a lisztbizottságokba való betörések mind nagyobb számban, és mind vakmerőbben megismétlődtek [...]. A legutóbbi napokban betörést kíséreltek meg a X. Kápolna tér 4. sz. alatt elhelyezett 122. sz. lisztbizottságba, ahol azonban a bizottság elnökének intézkedése folytán két fűtőlány a kiosztásra váró egész jegykészlet őrzésére a bizottság helyiségében hált, és segélykiáltásával a betörésre készülő 4 katonát elriasztotta [...] ezen épületben most már senki nem mer hálni, mert hasonló esetekben a jegyeket őrző egyéneknek az élete is veszélyben van.

Ugyancsak a jegykiosztást megelőző napon törtek be a Hungária úti elemi iskolában elhelyezett 86. sz. lisztbizottságba, ahol azonban Schaffer Ferenc iskolaszolga a záruk fessegetésének zajára felébredvén, revolverlövésekkel elriasztotta a 3 betörő katonát, kik annál kevésbé juthattak bérniféle jegyhez, miután a bizottság elnöke a jegykészletet nem tartja a lisztbizottság helyiségében.

Hasonlóan eredménytelen kísérlet volt a február 27. éjszakai a Lovag utcai iskolában elhelyezett 46–48. sz. lisztbizottságban, ahol a betörők semmi jegyet nem találtak, azonban az ügyeletesek három vászonkabátját és egy kötött zubbonyát, összesen 230 korona értékben elvitték, amely kárának megtérítését a Központi Lisztthivataltól kérik [...]. A Váci úti lisztbizottságból, ahol a jegyeknek éjjel való biztosítása szintén lehetetlen, a betörők az összes jegykészletet, szám szerint 2271 db különböző jegyet elvittek. Az előadottakból látható, hogy a lisztbizottságba tervezett betörések, amelyek az elmúlt hónapokban úgyszólván telje-

82 Ez az információ eleinte nem volt köztudott, csak a sütőiparosok elnöksége volt előzőleg beavatva Hajós Bertalan pékmester visszaélési ügye 1916. február 10., BFL IV.1407.b. 12644/1916-VIII. isz. (61/1916-VIII. lev. sz.)

sen megszűntek, most a talán a jegyhamisítások megnehezítése folytán, másrészt a mind nehezebbé váló megélhetési viszonyok folytán, oly nagy mérvet kezdenek öltetni, amely hathatós és sürgős intézkedéseket igényelnek.”⁸³

A lisztbizottságok őrzése érdekében az államrendőrséggel és a katonai parancsnoksággal próbált tárgyalni a főváros, eredménytelenül de a budapesti önkéntes őrség is csak abban az esetben vállalta néhány lisztbizottság biztosítását, ha részükre egy-egy őrszobát szerelnek fel, fűtéssel világítással és csengővel. Mivel a tárgyalások ez ügyben is elhúzódtak, Thirring sürgette az OKH bevonását, valamint, a szolgaszemélyzet revolverrel való mihamarabbi felszerelését.⁸⁴

A jegyrendszer utóélete

Az élelmiszerjegy-rendszert a világháborút lezáró fegyverszünet megkötését követően is fenn kellett tartania a közéleti megélhetésért felelős kormányszaknak. Egészen a Tanácsköztársaság bukásáig a jegyrendszer teljes körűen fennállt, ami jól mutatja a világháborút követő, korábbiaknál is súlyosabb ellátási viszonyokat.⁸⁵ Az egyesített élelmiszerjegy-rendszert utoljára 1919. december 31-ig terjedő érvényessé adták ki. Ezt azután az 1920. januárban tartott újabb készlet- és népösszeírást követően felváltotta a lisztjegyeket is magába foglaló Egyesített Liszt- és Élelmiszerjegy-rendszer. Ezzel egyidejűleg felhívták a lakosság figyelmét, hogy a korábban kiadott élelmiszerjegyeket a szűkös készletekre való tekintettel ne váltsák be, ha rendelkeznek saját zsír-, burgonya- és cukortartalékkal. A későbbiekben már csak a főváros adott ki esetenként, saját beszerzései erejéig élelmiszerjegyeket, amelyek szelvényei ellenében hatósági lisztet, burgonyát, hagymát, húst vagy zsírt árusított a saját bolthálózatára támaszkodva.⁸⁶

83 A Központi Lisztbizottság levele a tanácshoz betörések ügyében 1918. március 9., BFL IV.1407.b. 35809/1918-VIII. sz. (7186/1918-VIII. lev. sz.)

84 Uo. Ezt Községi Élelmiszerárúsító Üzem, a Községi Lóhúsüzem, a Községi Kenyérgyár és a Hatósági Zöldségüzem hálózatára támaszkodva hajtotta végre Budapest.

85 A jegyrendszert a tanácsköztársaság alatt is a Központi Liszt hivatal koordinálta, igaz a lisztbizottságok munkájába többször beleavatkoztak a különböző népbizottságok, kerületi munkástanácsok és egyéb hatóságok. Mindez zavart okozott a korábban olajozottan működő rendszerben, ami csak tovább növelte a közellátási nehézségeket. Lisztbizottságok munkálatai, A Budapesti Munkás- és Katonatanács Hivatalos Közlönye, 1919. június 27. 534. p.

86 + Az új élelmiszerjegyek, Pesti Napló 1919. december 28. 5. p.; Bizottsági és tanácsi előterjesztés az új gazdasági évről nézve fenntartandó hatósági lisztellátás ügyében, FK 1922. május

„[A] most kiosztott élelmiszerjegyek szelvényei havi 7,30 kg lisztről szólnak, azonban a fejkvóta 3,6 kg marad. Ennélfogva a kereskedők és pékek kötelesek egyelőre fele értékben beváltani, vagyis a 20 deka lisztről vagy 28 deka kenyérről szóló lisztjegyszelvényeket 10 deka lisztre, illetőleg 14 deka kenyérré beváltani.”⁸⁷

1920-tól azonban erőteljesebben nyilvánult meg az ország gazdaságának talpra állítása érdekében a szabad forgalom visszaállításának igénye, vagyis a kormányzatok fokozatosan szűkítették az ellátottak körét. 1921 nyarán, bár részlegesen bevezették a gabona szabad forgalmát, a kormányzat — tekintettel a nehéz kereseti viszonyokra — azok számára, akik a növekvő terheket nem tudták tovább hárítani, fenntartotta még a hatósági lisztellátás rendszerét. Emellett a főváros is külön kenyérjegyeket adott ki az ellátatlanok részére.⁸⁸ Így továbbra is élelmiszerjegyet kaptak a katonatisztek, a tovább szolgáló altisztek, az állami rendőrség és csendőrség tagjai, a közszolgálati alkalmazottak, az ipari munkásság, a közüzemek munkásai, a segéd nélküli kisiparosok, és mindezek családtagjai, valamint a felsorolt rétegek nyugdíjasai. Rajtuk kívül hatósági ellátásra tarthattak igényt a teljesen keresetképtelenek és a közsegélyre szoruló vagyontalanok.⁸⁹ Ekkor ható-

12. 1346. p.; Horváth Károly hozzászólása a közgyűlésen a közélémezés kérdéséhez Fk.1922. május 26. 1433. p.

87 Az új élelmiszerjegyek kiosztása, 8 Órai Újság, 1920. június 27. 6. p.

88 A jegyrendszeren belül a kenyérjegy élte meg a leghosszabb kort: 1916. január 10-én vezették be, és 1924. június 30-ig, a Lisztivatal megszűnéséig volt érvényben. Jelentések a Közgazdasági Évkönyv számára, BFL IV.1407.b. 74433/1926-VIII. sz. (1700/1926-VIII. lev. sz.)

89 Eszerint nem részesülhettek a hatósági lisztellátásban a kereskedők (bizományosok, ügynökök, alkuszok, kofák), a vállalkozók, kereskedelmi alkalmazottak, a segéddel dolgozó iparosok, a magántisztviselők, a szabadfoglalkozásúak (ügyvéd, orvos, mérnök), a háztulajdonosok, a vagyonukból élő magánzók. A munkanélküliek csak akkor voltak felvehetők az ellátatlanok körébe, ha eredeti foglalkozásuk alapján jogosultak lettek volna az ellátásra. A főváros tanácsa felterjesztésében 1921 nyarán kifejtette szociális aggályait a lisztellátás új rendjével kapcsolatban, felhívva például, hogy a magántisztviselők, akiket a rendelet kirekesztett a hatósági ellátásból, sokszor sokkal rosszabb körülmények között élnek, mint közalkalmazott társaik miközben a munkanélküliség ezt a réteget is jelentősen sújtotta. A saját, egyébként magántisztviselők közé tartozó alkalmazottaik érdekében szólalt fel az 1920-as alapítású, a keresztény iparosok és kereskedők érdekvédelmére létesült Baross Szövetség is. Emellett a Központi Lisztbizottság iratanyaga bővelkedik olyan kérelmekben, amelyekben az ellátatlanok jegyzékébe kérik rászorultak az utólagos felvételüket. A lisztbizottságnak leadott kérvényt, a lisztbizottság véleményezését követően, a tanács bírálta el. Súlyom Lajos nyugdíjas színészét például elfogadták, hasonló sikert érhetett el az, aki hadirokkant igazolvány, vagy szegénységi igazolványt mellékelte a kérelemhez. A kérelmek túlnyomó többségére azonban elutasítás várt. 68826/1921-VIII. sz. Lisztellátás az 1921/1922. gazdasági évben, FK 1921. július 8., 1224. p.; A lisztellátás új rendelete, BFL IV.1407.b. 65826/1921-VIII. sz. (1871/1921-VIII. lev. sz.); A Központi Lisztivatal

sági lisztellátásban nagyjából a polgári lakosság fele részesült,⁹⁰ vagyis a főváros lakosságának felének ellátását, a szűkre szabott fejadagok erejéig, továbbra is az állam vállalta magára. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy esetükben a piaci- és a hatósági ár között kialakult különbséget az állam térítette meg a kereskedelemnek és rajtuk keresztül a termelőknek. Azonban a fejadagokat annyira alacsonyan állapították meg, hogy a hatósági ellátottak is jobbára szabadforgalmi liszt vásárlására voltak utalva. A rendelet hatásra az ellátásból kiszoruló, de arra továbbra is rászoruló rétegeket (például a magántisztviselőket) a főváros saját hatáskörben, időnként hatósági liszt kiutalással támogatta.⁹¹

Az ellátatlanok listáját 1921 nyarán állította össze a tanács, hogy az azon szereplőket lakhelyük szerint a 130 lisztbizottság útján lássák el élelmiszerjeggyel.⁹² Az ellátatlanoknak járó lisztmennyiséget, (ekkor már ismét a világháború alatt érvényes havi 6 kg-os fejadagot számolva) a kormányzat biztosította a főváros részére. A főváros házi nyomdájában legyártott, kedvezményes vásárlásra jogosító lisztjegyeket az összeírt, tehát az ellátásra továbbra is jogosult lakosság részére így továbbra is a főváros adta ki.

Az 1921/1922-es gazdasági év végével, 1922. augusztus 16-án a hatóság újból szabályozta az ellátatlanok lisztellátását. Az ezt megállapító rendelet ismételten kimondta, hogy a szabad lisztforgalom keretében mindenki korlátlanul beszerezheti a saját lisztszükségletét, tehát a hatósági lisztellátásra senkinek nincs hivatalosan szüksége. Az állam azonban, a nehéz gazdasági viszonyok okán, a hatósági

iratai, BFL IV.1407.b. 78447/1921-VIII. isz. (1090/1921-VIII. lev. sz.); A Baross szövetség levele, BFL IV.1407.b. 8657/1921-VIII. isz. (1122/1921-VIII. lev. sz.)

90 Az irat a családfők megoszlása tekintetében hozzávetőlegesen 40.000 főre teszi a kisebb vállalatoknál dolgozó munkás családfők arányát, és 140.000 főre a gyári és egyéb üzemeknél dolgozókat. A Lisztjegyesek száma 1922 májusában, BFL. IV.1407.b. 64932/1922-VIII. isz. (1719/1922-VIII. lev. sz.)

91 1921 karácsonyán például 3 kg lisztet utaltak ki minden olyan hatósági lisztjegyben nem részesülő budapesti család számára, amelyekben a keresőnek a havi fizetése nem haladja meg a 2500K-t az összes pótlékkal együtt. Az igényjogosultaknak ugyanúgy a lisztbizottságon kellett igényelniük a kedvezményes lisztvásárlásra jogosító, külön e célra kiadott, kék színű hatósági lisztjegyeket. Hatósági karácsonyi liszt kiosztás BFL IV.1407.b. 152621/1921-VIII. isz. (1872/1921-VIII. lev. sz.)

92 Az ellátatlanok jegyzékét tehát a lisztbizottságok állították össze a nyilvántartásaik alapján. A háztulajdonosnak kellett gondoskodnia arról, hogy a megbízottja meghatározott időben elhozza a lisztbizottságtól a házra vonatkozó Ellátatlanok Jegyzékét, amelyet minden házban közzemlére kellett bocsátani, és ez úton tájékoztatni a lakókat arról, hogy a következő évben jogosultak-e az ellátásra. Ezután lehetett a lisztbizottságnál benyújtani az esetleges fellebbezéseket. Rendelet a lisztellátásról FK.1921. július 8. 1224. p.

lisztellátást biztosításával továbbiakban is támogatta az állami és városi tisztviselőket,⁹³ illetve az igazolt közsegélyeseket. A rendelet azonban az korábbiakhoz képest is tovább szűkítette az ellátatlanok (tehát hatósági ellátásra szoruló) körét, kihagyva immár a közüzemek dolgozóit is.⁹⁴

1922 nyarától tehát szűkített keretek között szervezték meg lisztjegy kiosztását. Az új hatósági lisztellátásban részesültek sem voltak jogosultak automatikusan a jegyekre, hanem az arra való igényét mindenkinek hivatalosan be kellett jelentenie a kerületi elöljáróságon, ahol (a kerületi választmányi tagok és a közgyámok bevonásával az igénylő lakásában, a családi, kereseti és vagyoni viszonyait felmérve) megvizsgálták, hogy megfelel-e a feltételeknek.⁹⁵ „Az ellátatlanok tizede sem kap hatósági ellátást, a jogosultak igazolását a közgyámok végzik, ez nagy lélekerőt igényel, még soha nem volt ekkora sorbaállítás, mint az elöljáróságoknál ezekért az igazolásokért. A közgyámok a legjobb tudásuk szerint lelkiismeretesen állapítják meg a jogosultságot, és a liszthivatal mégis a legtöbb

93 A levéltár bővelkedik olyan iratokban, amelyek az állami alkalmazottak lisztellátásának rendszerének további finomításáról szólnak. A Közélelmezésügyi Minisztérium külön leiratokban tette egyértelművé a főváros lisztbizottságai számára, hogy milyen módon értelmezhető az 1922 nyarán életbelépett rendelet. Így egyértelművé tették, hogy a postai alkalmazottak fogalmába beletartoznak a postai tisztek is, a csendőrség legénysége pedig, a Duna hidaknál alkalmazott hídseprőkhöz hasonlóan, a 6 kg-os kiutalást tartalmazó lisztjegyen kívül még havi 2 kg liszt átvételére jogosító pótgegyben is részesítendő, a csendőrtiszteknek pedig 12 kg hatósági lisztre volt alapjogosultságuk. Ugyanakkor továbbra is ellátást élveztek a katonák (legénység és a tisztek), a csendőrség, rendőrség, folyamőrség a vámőrség állománya, a közszolgálati alkalmazottak és mindezek keresettel nem rendelkező családtagjai és nyugdíjasai, valamint a hadi- és a közsegélyesek. BFL IV.1407.b. 5589/1923-VIII. sz. (12/1923-VIII. levt. sz.; Uo. 81830/1923-VIII. sz. (14/1923-VIII. levt. sz.); Uo. 7496/1923-VIII. sz. (17/1923-VIII. levt. sz.) Hatósági lisztellátás az 1922/23. gazdasági évben, FK 1922. augusztus 4. 2104. p.

94 A rendelet a nyugdíjasoktól is elvette az ellátást, bár utóbb a kisnyugdíjasok visszakapták azt. A hatósági lisztellátásból kihagyott fővárosi közüzemek ügyében felterjesztés Térfi Béla közlelmezési miniszterhez, BFL IV.1407.b. 102442/1922-VIII. sz. (753/1922-VIII. levt. sz.); Uo. 129823/1922-VIII. sz. (1040/1922-VIII. levt. sz.)

95 A vizsgálatot végzőknek fel kellett tüntetniük, hogy a kérvényező hány, a háztartásában vele együtt élő személy után igényli az ellátást, ő maga milyen (hadiözvegy, hadirokkant vagy hadiárva) segélyben részesül, figyelembe véve az igénylő és a családtagjai keresetét, jogosult-e egyáltalán a hatósági lisztsegélyre. A közsegélyesek esetében meg kellett állapítani az illető munka- és keresetképtelenségét, valamint, hogy az ellátására a törvény értelmében kötelezett hozzátartozói kereseti viszonyai indokoltá teszik-e a hatósági lisztellátás folyósítását. A tanácsi utasítás például külön felhívta a vizsgálatot végzők figyelmét, hogy a termelők, vagyis szántóföldi, veteményes, konyhakert, szőlő és rét tulajdonosok vagy bérlők hatósági lisztellátásban egyáltalán nem részesíthetők. Új hatósági lisztellátásra való jogosultak megállapítására tanácsi utasítás az elöljáróságok részére, BFL IV.1407.b. 8155/1923-VIII. sz. (19/1923-VIII. levt. sz.)

esetben megtagadja a kiadást. Ez annyira elkészeríti a közgyámokat, hogy sokan el fogják hagyni ezt a feladatot. Munkanélkülieket már nem is igazolunk, hiszen a munkaképteleneket is elutasítja a hivatal.”⁹⁶ A jegyrendszer utolsó időszakában az 1923/24-es gazdasági évben már csak azok az elaggottak élvezhettek hatósági támogatást, akiknek a kenyérkeresője hősi halált halt.⁹⁷

A jegyrendszertől 1924-ben alig másfél évtizedre köszönhetett el Budapest. 1940 áprilisában már ismét jegyre adták a zsírt és a cukrot, a folyamatosan bővülő jegyrendszer működtetését a korábbi gyakorlatot folytatva, a Statisztikai Hivatal keretében megszervezett Élelmiszerjegyközpont végezte.

2. táblázat Budapest élelmiszerjegyei 1915–1924

Típus	Első bevezetése	Kiadható mennyiség	Megjegyzés
lisztjegy	1915. május 16.		1916 januárig
tejjegy	1915. november 15.	0,5-1 liter a betegeknek és a 2 év alatti gyermekeknek, később az aggoknak és terhes anyáknak is	1917. januárjától a tejet rayonálás alapján biztosítják az ellátottaknak. 1924-ig.
rizsjegy	1915. december	4hét/25 dkg	A főváros saját akciója világháború alatt.
babjegy	1915. december		A főváros saját akciója világháború alatt és 1920-1921-ben.
liszt- és kenyérjegy	1916. január		1918. január 31-ig

96 Binski Lipótné hozzászólása a Közélelmezési Bizottság ülésén, FK 1922. október 13., 2278–2279. p.

97 Hősi halottak hozzátartozóinak lisztellátása, BFL IV.1407.b. 115898/1923-VIII. isz. (709/1923-VIII. lev. sz.)

Tanulmányok

Típus	Első bevezetése	Kiadható mennyiség	Megjegyzés
Élelmezési igazolvány	1916. november		1924-ig
zsírjegy	1916. november 21.	4 hét/40 dkg	1921 tavaszáig
petróleumjegy	1916. december	1 dl/nap azon háztartásoknak, ahol nincs villany vagy gázvilágítás	1921 tavaszáig
cukorjegy	1917. január	4 hét/120 dkg*	1921 májusáig
szilvajegy	1917. február 25.	4 hét/50 dkg	aszalt, vagy lekvár világháború alatt
hadikávés jegy	1917. február	4 hét/10 dkg	1921 tavaszáig
szappanjegy	1917. március	4 hét/40 dkg	1919-ig
burgonya jegy	1917. április 22.	heti/0,5-2 kg a készletek függvényében	1924-ig a főváros saját akciójában
befőzési cukor	1917 nyári idény	A család nagyságától függően 3-5 kg.**	1917–1918
malátakávés jegy	1917. december	4 hét/5 dkg	Világháború alatt.
egyesített élelmezési jegy	1918. február	3 havi	1919. december 31-ig
liszt- és kenyérbegy	1918. február	1 havi – 20 dkg/nap	1919. december 31-ig
gersli jegy	1918. február	25 dkg/hó	A szárazfőzelék szelvények beváltása esetén 1919-ig
vajjegy	1918. március 15.		1921 tavaszáig zsírjegy ellenében

Típus	Első bevezetése	Kiadható mennyiség	Megjegyzés
vendéglői jegy	1918. május 1.	Havi 62 étkezésre az egyesített ételmezési jegy leadása esetén. ^{***}	1921-ig
baromfijegy	1918. szeptember	2-3 B. C. szelvény beváltásával	A főváros saját akciója.
tojásjegy	1918. november	vaj szelvény ellenében 4 tojás/hó	A főváros saját akciója.
húsjegy	1919. május 5.	Húst csak húsjegyek ellenében árusítottak.	Jegy nélkül a csont és a zsigerek adhatók el.
egyesített liszt- és kenyérjegy	1920. január 1.	20 dkg/nap	betűjeles szelvénye ^{****}

* 1917 márciusától 100 dkg, 1918 januárjától 75 dkg.

** 1918 nyarán személyenként 75 dkg.

*** A teljes havi vendéglői déli és esti étkezés mellett a vendéglői jegy érvényes volt 25 dkg cukor, 10 dkg hadikávét és 10 dkg vaj kiváltására.

**** A betűjeles szelvényekre adták ki az aktuális jegy ellenében elérhető termékeket például a cukrot, a szaharint, hadikávét, kukoricadarát stb.

